

Breukelen in oorlogstijd

Henk J. van Es
Griftenstein 19, 3621 XJ Breukelen

De herdenking van 50 jaar herkegen nationale vrijheid vormt een goede aanleiding ook stil te staan bij de gebeurtenissen in ons dorp tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ik begon met enkele vraaggesprekken over Breukelen in die periode. Vanwege het interpreteren van foto's en het controleren van verzamelde gegevens vonden nog tal van gesprekken plaats. Daardoor is dit een wat lijvig artikel geworden.

Het geeft desondanks geen volledig beeld van de oorlogsjaren. Dat heeft in 1955 de heer Wisse in een publikatie voor de schooljeugd al globaal gedaan.¹ Hij noemde daarbij geen namen van de toen nog in leven zijnde betrokkenen. Dat doe ik nu wel, maar omdat ik me beperk tot de herinneringen van slechts een beperkt aantal Breukelaars, zullen er zeker veel namen ongenoemd blijven. We hopen die met de bijbehorende verhalen nog eens te mogen horen.

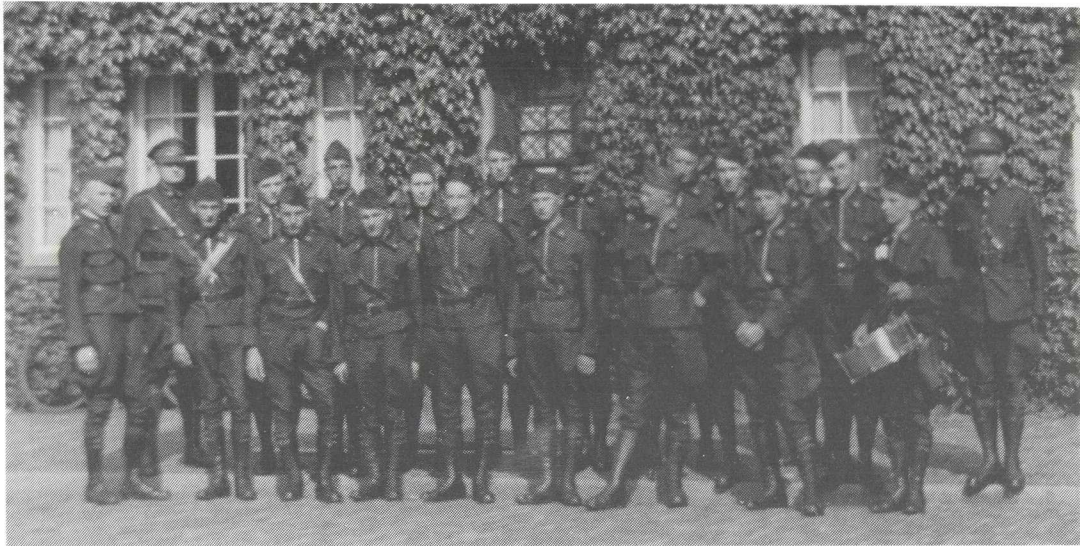
Mobilisatie

Ten gevolge van de toenemende internationale spanningen werd op 28 augustus 1939 de algehele mobilisatie van het Nederlandse leger afgekondigd. In Breukelen kwamen zo'n 1400 reservisten aan, die voorlopig ondergebracht werden in de lokalen van de lagere scholen, de Tekenschool, in de zaal van Het State Wapen en in die van de gebroeders Van Stam. De keukenwagen stond voor garage Van Ekris geparkeerd,² hun kantineruimte of militair tehuis was in het gebouw Salvatori bij de Ned.-Herv. kerk. Verschillende Breukelse echtparen waren daar om de beurt "gastouders".³ De soldaten haalden uit het Arsenaal in Nieuwersluis de benodigde uitrustings- en kledingstukken, die dik onder het stof zaten. De soldatenkistjes van ongeverfd leer moesten door herhaald poetsen met zwarte schoensmeer nog de bedoelde kleur krijgen. De geweren die zij uitgereikt kregen, waren van omstreeks 1870 en dus totaal verouderd.⁴ De leeftijd van de soldaten lag tussen de 20 en 35 jaar en het is te begrijpen dat ze weinig enthousiasme vertoonden toen ze uit hun werk en hun gezinnen werden gehaald. In Het State Wapen lagen niet alleen goedgebekte Amsterdammers, maar ook veel uit Duitsland afkomstige Nederlanders, die hun moedertaal maar slecht beheersten.⁵

De militairen zijn ruim een maand gebleven en vertrokken toen naar hun stellingen. Bakker C. Prins was daar blij om, want hij had iedere nacht extra lang moeten werken om 's morgens weer vele, vele honderden broden voor hen te kunnen leveren.

Op 3 september 1939, twee dagen nadat de Duitse legers Polen waren binnengevallen, verklaarden Engeland en Frankrijk aan Duitsland de oorlog. Nederland hoopte, evenals in 1914, weer neutraal te kunnen blijven, maar slechts weinigen hadden daar vertrouwen in. Op de Markt te Breukelen en in het weiland van boerderij De Poel was het een drukte van belang door exercerende en oefenende soldaten.² Om het leger te kunnen verplaatsen en te bevoorraden werden auto's en paarden gevorderd, ook in Breukelen. De paarden werden in een weiland bij het station door veearts D.M. Hoogland gekeurd en ingeschreven. Ze bleven nog enige tijd hier om voor hun nieuwe taak te worden afgericht: op de Markt leerden ze in een tweespan en een vierspan te lopen.² Het moet voor de Breukelse jeugd een boeiende tijd zijn geweest, want er viel veel te zien.

De volwassenen die niet voor militaire dienst waren opgeroepen, konden als vrijwilliger dienst gaan doen bij de Luchtbescherming. Ze werden enigszins vertrouwd gemaakt met het bestrijden van rampen en het redden van

Afb. 1. Een deel van de Burgerwacht Breukelen. *Achterste rij v.l.n.r.:* Piet Woudenberg (commandant), Harm Scherpenzeel(?), Jan Aalbers(?), Aart Buizer, Freek Aalbers, onbekend, W. Donselaar, Jan Spee, Herman Verhoef, onbekend, P. Bouman (ondercommandant). *Voorste rij v.l.n.r.:* Dirk Habbe Jansen, Paul Spee, Wim de Jong, Evert Drost, Piet van Riet, Theo Aalbers, Piet Letter, Lammert van Rhee en Henk van Elk. (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

slachtoffers. Anderen gingen bij de Luchtwachtdienst, die als uitkijk op de toren van de Hervormde kerk stond om te waarschuwen als er vijandelijke vliegtuigen naderden.

Evenals bakker C. Prins⁶ had onderwijzer J.H. Jütte⁷ zich daarvoor opgegeven. Laatstgenoemde had echter hoogtevrees en beklom "met lood in de schoenen" de ladders in de toren om voor de veiligheid van de burgers te waken. Zij hadden een door de heer Schröder aangelegde telefoonverbinding met de radioluisterpost in het met zandzakken afgeschermd kantoor van de gemeentearchitect H.M. Flug, Straatweg 39. De radioluisterpost werd 24 uur per dag bemand door vrijwilligers die de uitzendingen van de radionieuwsdienst beluisterden, waarin de vliegtuigbewegingen met vermelding van aantallen, plaats en richting bekend werden gemaakt. Als Breukelen in een vliegrouete lag, kon de luisterpost dit doorbellen naar de torenwachters, die bij de nadering alarm moesten slaan. Bij luchalarm kreeg de commandant van de brandweer W. Woudenberg via de luisterpost opdracht de sirenes in werking te stellen of de kerkklokken te laten kleppen. In de meidagen van 1940 is dat in Breukelen niet nodig geweest.⁸

Andere ingezetenen waren lid van de Burgerwacht⁹ en hadden al jarenlang in de grote zaal van Het State Wapen geoefend in het schijfschieten.

Om hun conditie op peil te houden hielden ze oefeningen in het land van Niek van der Grift naast Nijenrode en deden ze mee aan wandelmarsen, waarbij de trommelslager Henk van Elk het tempo aangaf. Hun commandant was Piet Woudenberg, die ongehuwd was en nog bij zijn ouders in Breukelen woonde. Ondercommandant was Piet Bouman, de directeur van de Middenstandsbank. Van zijn dochter¹⁰ kreeg de Historische Kring een groepsfoto (zie Afbeelding 1) van de leden die deel gingen nemen aan een wandelmars. Lid van de Burgerwacht waren onder anderen ook R. Hildebrand, C.M. Augustin, H.A. Ekhart en M. van Muiswinkel.

Oorlog en capitulatie in mei 1940

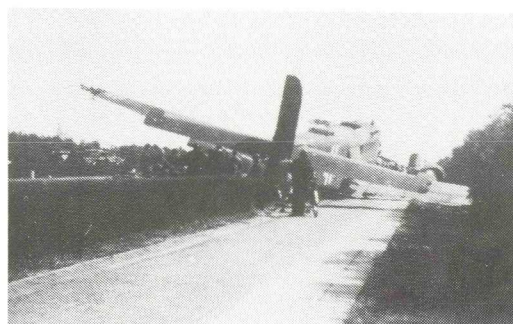
Toen op vrijdag 10 mei 1940 de oorlog uitbrak, heeft de Burgerwacht de N.S.B.'ers van huis gehaald en naar Nieuwersluis gebracht, waar ze uit

veiligheidsoverwegingen tot de dag van de capitulatie werden opgesloten. De autoriteiten waren bang voor een spionerende "vijfde colonne" en het gonsde dan ook van de geruchten over hulp van N.S.B.'ers aan de vijand.

Na de capitulatie heeft Ekhart zijn geweer in het weiland achter zijn huis aan de Eendrachtlaan in de sloot gegooid. Dat was bij het melkhok van Dirk Korver uit Otterspoorbroek, die het land toen van de gemeente pachtte.¹¹ Michiel van Muiswinkel gooide zijn geweer in het Merwedekanaal.¹² Of andere burgerwachters dat ook hebben gedaan is niet bekend, maar op 26 juni 1940 werden 60 geweren en 6 revolvers van de Burgerwacht bij de Duitsers ingeleverd.¹³

Op bevel van de Duitse autoriteiten is de Bijzondere Vrijwillige Landstorm in augustus 1940 ontbonden en kregen de leden schriftelijk bericht dat zij per 26 augustus 1940 eervol ontslagen waren. De meeste leden zullen, evenals Van Muiswinkel,³ hun uniform hebben weggedaan, maar velen van hen zijn later, evenals hij, in het verzet gegaan. Augustein en Ekhart werden al in 1942 door de S.D. gezocht.³ Piet Woudenberg heeft zijn wapenkennis aan anderen doorgegeven, want toen Jan van Leusden bij de ondergrondse kwam, kreeg hij samen met Dorus Goedjaar wapeninstructie op Grigia, waar Woudenberg toen woonde. Een andere ex-Landstormer, Harm Scherpenzeel, werd een belangrijk lid van een verzetsgroep die sabotage pleegde.

De vijf oorlogsdagen waren ook in Breukelen tamelijk enerverend. Over de Straatweg kwam veel militair verkeer. De geruchten over Duitsers die in Nederlandse uniformen achter de linies opereerden drongen overal door. De mensen maakten zich zorgen over de in West-Nederland afgeworpen vijandelijke parachutisten. Bakker Prins liet daarom op de tweede oorlogsdag zijn dochter Maria, die bij zijn zuster in Den Haag werkte, met een taxi ophalen.⁴ Dat was een gevaarlijke onderneming, want bij Ypenburg waren parachutisten geland en om Den Haag werd behoorlijk gevochten. Ze kwam echter veilig thuis. Onderweg had ze veel neergeschoten Duitse vliegtuigen langs de wegen en in de landerijen zien liggen (zie Afbeeldingen 2 en 3). Dat gaf hoop op een goede afloop van de strijd.

Afb. 2 (links) en Afb. 3 (rechts). In de omgeving van Den Haag neergeschoten Duitse bommenwerpers. (Foto-archief Historische Kring Breukelen.)

Maar op de vijfde dag werd Rotterdam gebombardeerd en moest het Nederlandse leger de wapens neerleggen om Utrecht en Amsterdam een dergelijke verwoesting te besparen. Het bericht van de capitulatie werd op dinsdag 14 mei 's avonds om 7 uur via de radio bekendgemaakt. Veel Breukeelaars verzamelden zich toen op de Markt, om dit slechte nieuws samen te verwerken. Dokter Klaas de Snoo heeft daar de burgers moed ingesproken en met ontroering hebben ze samen het Wilhelmus gezongen, voorlopig voor de laatste keer.³ De luchtwachtpost zag die avond de rode gloed van het brandende Rotterdam. In Breukelen wist men toen nog niet, dat hun 24-jarige dorpsgenoot Dirk Slotboom¹⁴ op 10 mei bij Dubbeldam op het eiland van Dor-

drecht gesneuveld was.

De bewoners van Breukelen-St. Pieters die aan de oostkant van de Vecht woonden, moesten evacueren. Op 14 mei moesten de laatsten om 10 uur op het station zijn om per trein te worden afgevoerd. G.W. van Zijl,¹⁵ de sluiswachter in de Vliegende Kraai, wilde eerst op zijn post blijven, maar zwichtte tenslotte voor de aandrang van burgemeester Röell. De spoorlijn was zo vol met militair vervoer, dat de evacués pas in de middag konden vertrekken. In Amsterdam moesten ze wegens luchtalarm de schuilkelders in bij het Centraal Station en pas laat kwamen ze die avond in Opperdoes aan, waar ze hoorden dat Nederland gecapituleerd had. Enkelen gingen de volgende dag al naar Breukelen terug, de anderen volgden een of meer dagen later. Toen de koeien terugkwamen, werden die samengebracht in een weiland achter Gunterstein, waar de eigenaren ze kwamen uitzoeken en mee naar hun boerderij namen.²

Mevrouw Jütte zag op 14 mei veel terugtrekkende Nederlandse soldaten langs haar huis aan de Straatweg komen. Ze kwamen van de Grebbelinie en hadden daar veel kameraden verloren, onder andere omdat hun helmen niet deugden. De daarop aangebrachte bronzen leeuw was heel gevaarlijk; de kogels ketsten er niet op af maar doorboorden daar de helm. Schilder A.P. Smits uit de Brugstraat moest met verf komen om die emblemen zwart te schilderen.⁷ De terugtrekkende troepen boden een treurige aanblik, rommelig en haveloos. Ze waren erg hongerig en kregen koffie en brood van de burgerij.

Duitse bezetting en begin van het verzet

Enkele dagen later kwamen de goed geklede en toegeruste Duitse militairen langs. Niet alleen met vrachtauto's en wagens, maar ook te voet en te paard. Er was veel lichte cavalerie bij. Mevrouw Jütte zei: "Ik ben maar gauw naar binnen gegaan toen een van hen voor mij salueerde: de naam van mijn man, Heinz Jütte, was voor sommigen toch al verdacht".¹⁶ Willem van der Grift herinnerde zich de drie dagen durende doortocht van Duitse soldaten richting Amsterdam.¹⁷ Het was een ononderbroken stroom, zodat hij grote moeite had om met zijn trekkar de bussen melk naar de melkfabriek te brengen. Zijn vader kreeg direct na de capitulatie zo'n veertig cavalisten met hun paarden ingekwartierd. De varkensschuur werd ervoor aangepast en voor het vastzetten bij het roskammen werden door smid Takke ijzeren ringen in de buitenmuur gemaakt. Deze inkwartiering duurde ruim een maand, maar ook later werden herhaaldelijk paarden en manschappen op de boerderij Griffenstein ondergebracht.

Voor hun paarden vorderden de bezettingstroepen hooi bij de boeren. Die moesten dat afleveren bij fouragehandel Streng, waar het op het Zandpad in balen werd geperst. De veearts Hoogland heeft dat gefilmd, evenals een op de Kaasmarkt staande colonne Grüne Polizei met motoren en overvalwagens. Die waren op weg naar Amsterdam en gebruikten hier een maaltijd bij de veldkeuken, die op de werf van Van Stam stond.

De jodenvervolging

Veel Breukelaars keken machteloos toe toen de joden door de bezettingsmacht werden gediscrimineerd en later gedeporteerd. Op de Stationsweg 39 woonde keurmeester Simon van Zuiden met zijn vrouw Sara.¹⁸ Hij werd in november 1940 als ambtenaar ontslagen en moest zich in september 1942 met achterlating van een groot deel van zijn inboedel in Amsterdam vestigen. Zij zijn nooit meer in Breukelen teruggekeerd.

In het archief van de Gemeente Breukelen bevindt zich een map met correspondentie¹⁹ waaruit het dieptreurige van de door de bezetter opgedragen maatregelen blijkt.

De eerste brief dateert van 1 maart 1941, dus kort na de W.A.-rellen tegen de joden en de daarop volgende staking op 25 februari in Amsterdam. Het is een circulaire van Commissaris Müller aan de burgemeesters in de provincie Utrecht, met de opdracht hem te melden of zich in hun gemeente joden bevonden die uit Amsterdam gevlucht waren. Burgemeester Röell antwoordde op 3 maart 1941 dat dit niet het geval was, maar corrigeerde dit op 7 maart met de mededeling, dat zich hier op 24 februari een echtpaar gevestigd had waarvan de man jood was. Zij moesten wachten op de voltooiing van hun nieuwe huis, waarvoor ze al op 12 december 1940 een huurcontract hadden getekend, maar waren vanwege de onlusten eerder naar Breukelen gekomen. De burgemeester had het gezin in afwachting van een nadere beslissing naar Amsterdam teruggestuurd. Op 22 maart berichtte Müller, dat ze in Breukelen mochten worden ingeschreven. Het was de familie Messcher, die eerst met twee, later met vier kinderen op Eendrachtlaan 79 woonde en waarvan de man op de slachterij van Folkerts werkte.²⁰

In april 1941 kwamen er circulaire's dat aan de ingangen van het dorp onder het plaatsnaambord ook borden moesten worden bevestigd met de tekst "Juden nicht erwünscht" en dat hotels en café's van het bord "Zutritt von Juden nicht erwünscht" moesten worden voorzien. Er moest een Nederlandse vertaling aan worden toegevoegd. De burgemeester meldde op 19 april 1941 dat dit was gebeurd. In juni moest de burgemeester de namen en adressen van alle in zijn gemeente wonende joden aan de Sicherheitspolizei te Utrecht opgeven. Hij deed dat op 7 juni 1941 (zie Afbeelding 4).

OPGAVE van de in de gemeente BREUKELEN-NIJENRODE Wonende Joden.

NAAM enz.	geb.datum	geb.plaats	na- tiona- li- teit	beroep	a d r e s
<u>MATTEMAN,</u> Abraham Joseph	5 Aug 09	Amsterdam	Red.	vertegenw.	Eendrachtl. 81
<u>MATTEMAN,</u> Joseph Leo	1 Aug 35	"	"	zonder	a.b.
<u>MESSCHER,</u> Carla Marijke	9 Aug 40	Zuilen	"	zonder	Eendracht. 79
<u>MESSCHER,</u> Elisabeth	Sophia 25Mrt 38	Breukelen-N.	"	zonder	a.b.
<u>MESSCHER,</u> Jozua	3 Jan 07	Haskerland F.	"	slager O.	a.b.
<u>MESSCHER,</u> Josef	11Mei 37	Breukelen-N.	"	zonder	a.b.
<u>ROZEVELD,</u> Sara	23Feb 91	Groningen	"	zonder	Stationsweg 39
<u>VAN ZUIDEN,</u> Simon	5 Jul 88	Hoogeveen D.	"	zonder	a.b.

Aldus opgemaakt den 7 Juni 1941.

De Burgemeester van Breukelen-Nijenrode,

J. J. Röell

Afb. 4. Opgave van burgemeester Röell aan de Sicherheitspolizei te Utrecht.¹⁹

In augustus stuurde de procureur-generaal te Amsterdam een brief over het weren van joden uit badplaatsen en plaatsen met vreemdelingenverkeer. Loco-burgemeester Molenkamp antwoordde op 14 augustus 1941, dat naar zijn mening Breukelen niet tot de bedoelde plaatsen behoorde (zie Afbeelding 5).

In december moest de burgemeester de plaatsen in het dorp opgeven die voor joden verboden waren (zie Afbeelding 6). In 1942 werd de bewegingsvrijheid van joden nog verder belemmerd door hun fietsen in beslag te nemen. Als er aan een fiets iets mankeerde, moest de joodse eigenaar eerst nog de reparatie betalen; in huurkoop aangeschafte fietsen moesten meteen volledig door de joodse koper worden afbetaald.

Met de toevoeging van L.B. (= loco-burgemeester) tekende Molenkamp op 24 juni een verklaring dat A.J. Matteman, J. Messcher en S. van Zuiden ieder een herenrijwiel hadden ingeleverd. Op 8 december 1942 meldde de burgemeester desgevraagd aan de Commissaris, dat de drie door joden ingeleverde herenrijwielen in bruikbare staat verkeerden en dat die fietsen "zich thans bevinden in het concentratiekamp te Haaren".

In juni moest de "loco-burgemeester" een in het Duits gestelde adreslijst in zesvoud, bestemd voor de S.D., aan de Commissaris van de Provincie Utrecht sturen. Op 2 september 1942 volgde weer een opgave, nu aan het Gestelelijk Arbeidsbureau, van de drie mannelijke joden ouder dan 18 jaar.

14 Augustus 1

2111

A a n

Beperkte bewegingsvrijheid den Heer Procureur-Generaal
Joden fgd. Directeur van Politie

te

A m s t e r d a m .

Naar aanleiding van Uw heden ontvangen telegram in zake nevenvermeld onderwerp, heb ik de eer U te berichten, dat door mij aanvankelijk voorbereidingen zijn getroffen ter uitvoering van Uw rondschrjven van 1 dezer, nr. 2982/1941 R.P./2461, bij welk schrjven ook deze gemeente onder meer als vreemdelingenverkeersplaats werd aangemerkt.

Ingevolge het onder 3) van het rondschrjven van den Secretaris-Generaal van het Departement van Binnenlandsche Zaken van 8 dezer, nr. 2590 Kabinet gestelde, behoort alleen in geval de bekendmaking reeds werd toegepast buiten den Kring der in de bijlage genoemde gemeenten, een hiertoe strekkend verzoek bij U te worden ingediend.

Aangezien naar mijn meening deze gemeente geen uitgesproken karakter als "Kurort" in den zin van evengenoemd schrjven bezit en niet onder de in de bijlage vernoemde gemeenten was betrokken, zijn de door mij getroffen uitvoeringsmaatregelen weder ingetrokken.

Hoewel door hare ligging aan den Rijkstraatweg Amsterdam-Utrecht deze gemeente in de zomermaanden een druk - zij het ook doorgaand - verkeer van vreemdelingen bezit, ben ik van meening dat voor uitbreiding van het getal als centrum van vreemdelingenverkeer genoemde plaatsen met deze gemeente geen termen aanwezig zijn.

De Burgemeester van Breukelen-Nijenrode,

Molenkamp
L.B.

Afb. 5. Brief van loco-burgemeester Molenkamp aan de procureur-generaal te Amsterdam.¹⁹

17 December

1

4171

Uitvoering Verordening van
den Commissaris-Generaal over
optreden van Joden in het
openbaar

A a n
den Heer Procureur-Generaal
Egd. Gew. Directeur van Politie
te

A m s t e r d a m .

Ter voldoening aan Uw daartoe bij rondschrijven van 16 dezer, nr. P 5-1941 gedaan verzoek, doe ik U hierbij toekomen een opgave van de in deze gemeente aanwezige café's enz.

Café's en restaurants:

1. "het Statewapen" - Stationsweg 1
2. "het Regthuis" - Nieuwstraat 13
3. C. Schuurman - Markt 2
4. G.E. Peek - Stationweg 14
- 5; "Stationskoffiehuis" - G. vanden Broek-Stationsweg 91
6. H. Heus - Straatweg 182
7. J. Versteeg - Kerkstraat 3.

Bioscopen:

In café "het Statewapen" (zie boven)

Gebouwen voor lezingen, concerten enz.

In café "het Statewapen" (zie boven)

Gebouw Salvatori

R.K. Parochiehuis

Pro-Regie.

Openbare markten:

de Kaansmarkt

Openbare sportinrichtingen:

Voetbalveld der ver. "Nijenrodes"

Ysclubvereniging - Straatweg

De Burgemeester van Breukelen-Nijenrode,

L. H. Röell

Afb. 6. Opgave door burgemeester Röell van de voor joden verboden gebouwen en plaatsen in Breukelen.¹⁹

Twee dagen later moesten de heer en mevrouw Van Zuiden hun huis in Breukelen verlaten. Hun goederen werden tijdelijk op de zolder opgeslagen, waarvan de politie de toegangsdeur verzegelde. Toen de burgemeester op 3 december 1942 de inventarislijst aan de Commissaris opstuurde, deelde hij hem mee, "dat op last van de betrokken Deutsche instantie het perceel inmiddels is vrijgegeven en thans bewoond wordt door W.A. van Stam".

De twee joodse gezinnen op de Eendrachtlaan zijn niet weggevoerd, want burgemeester Röell gaf nog op 30 juli 1943 de namen van de gezinshoofden op als mannen die met niet-joodse vrouwen waren getrouwd. Matteman en Messcher droegen wel de jodenster op hun kleding, maar hielden zich op de achtergrond en zijn de hele oorlog in Breukelen gebleven.¹²

Een andere burgemeester

Voor burgemeester Röell schijnen de spanningen van zijn ambt in oorlogstijd te groot te zijn geworden, zodat hij ziek werd. Hij kon niet meer terugvallen op zijn gemeenteraad, want die was op 28 augustus 1941 ontbon-

den, maar de wethouders mochten desgewenst als assistenten aanblijven.²¹ In juni 1942 was Molenkamp nog in functie en tekende hij als loco-burgemeester. Vermoedelijk is Röell eind 1943 definitief vervangen door Molenkamp,²² die bij de nationaal-socialistische of Duitse machthebbers naar de vacature gesolliciteerd zal hebben. Voor die fout is hij na de oorlog bestraft, waarbij hem voor een aantal jaren het kiesrecht is ontnomen.

Molenkamp was geen lid van de N.S.B., maar sympathiseerde sterk met de Duitsers. Dat kwam waarschijnlijk doordat hij als kaashandelaar al jarenlang relaties met Duitsland had onderhouden. Misschien heeft ook zijn behoefte aan macht hem parten gespeeld. Sommige Breukelaars zeggen, dat het dorp hem toch dank verschuldigd is, omdat hij veel goeds voor de inwoners heeft gedaan toen de brandstof- en voedselvoorraden waren uitgeput. Zelfs zijn er mensen die menen dat toen er sabotage werd gepleegd, hij strafmaatregelen tegen de bevolking heeft weten te voorkomen. Anderen betwijfelen dit en hebben ook geen hoge pet op van zijn inspanningen voor de voedselvoorziening.

Burgemeester Röell werd na de oorlog in zijn ambt hersteld zonder dat er zuiveringsmaatregelen nodig geacht werden. Op 1 juli 1946 kreeg hij om gezondheidsredenen eervol ontslag.

Joodse onderduikers

Sommige joodse mensen hebben zich aan deportatie kunnen onttrekken door onder te duiken. Hoewel dat zeer riskant was, hebben ook Breukelaars enkelen van hen voor langere of kortere tijd in huis genomen. Bij de familie Jütte op Straatweg 103 verbleef anderhalf jaar lang een joodse onderduiker met de schuilnaam Verhoef. Men was zich er zó van bewust dat het gebruiken van zijn ware naam gevaarlijk kon zijn, dat niemand zich die achteraf meer in zijn herinnering terug kan halen. Verhoef ging gewoon over straat en werkte in Maarssen bij Zwaardemaker. Hij had liturgische kleding uit de synagoge meegebracht, die op de zolder van de R.K. pastorie werd verstopt.

Mevrouw Jütte vertelde: "Op een dag in de vakantie was hij bij ons in het zomerhuisje aan de trekgraten geweest. Toen hij en mijn man teruggingen en met de roeiboot bij Wiegmans kwamen, werden ze gewaarschuwd voor een razzia aan de Scheendijk. Mijn man is verder gegaan, maar meneer Verhoef kwam in de roeiboot terug en is doorgevaren om via Hilversum weer naar Breukelen te gaan. Toen de Duitsers langs ons huisje voeren en riepen: 'Hebt u mensen in huis?', kon ik rustig 'Nee' zeggen. Ze zijn verder gevaren zonder te onderzoeken of ik de waarheid had gesproken. Dat kwam misschien ook doordat ik Duits sprak, want dat had wel zijn voordelen. We hebben Verhoef niet kunnen houden, want hij kwam teveel op straat en ging zelfs kijken toen er brand bij Roeleveld was. Ik durfde hem niet langer in huis te hebben omdat hij te onvoorzichtig was. Hij is toen op de Emmaweg in Maarssen ondergebracht en is daar verraden en gearresteerd. Hij heeft de concentratiekampen niet overleefd. Zijn zwager heeft later de liturgische kleding opgehaald."

Er waren in Breukelen meer joodse onderduikers, onder andere bij Frans en Jo Jansen op de Straatweg, zoon en dochter van het overleden hoofd van de R.K.-school. Die kwamen alleen 's avonds als het donker was buiten, zodat zelfs gymnastiekleraar H. van der Linde, die vlak bij hen woonde en er voor de ondergrondse vlees bezorgde, nooit iets gemerkt heeft.⁷ Bij het hoofd van de Gereformeerde school, J.P. Oranje die op Straatweg 115 woonde, verbleef de joodse onderduikster Ro Mauw, die na de oorlog met Jan Spee is getrouwd.²³

Het oudste dochtertje van de familie Jütte speelde vaak in de Hervormde pastorie met de kinderen van dominee G.F.D. Locher.²⁴ Dat waren er heel wat en aan hun uiterlijk was te zien, dat er joodse kindertjes bij waren.²⁵ Degenen die ouder dan zes jaar waren gingen gewoon aan de overzijde van de weg naar de school van meester Herfkens.²⁶ Het dorp moet ervan op de hoogte zijn geweest, maar de dominee is nooit verraden.

Groeiend aantal onderduikers

Ook niet-joodse Nederlanders moesten onderduiken als ze zich wilden onttrekken aan de arbeidsdienst of de dwangarbeid in Duitsland.

Zeker in het begin was niet iedereen in de gelegenheid onder te duiken, zodat verschillende Breukelaars in Duitsland moesten werken. Van hen is de kruidenierszoon Reynier Josef van Calveen uit de Herenstraat bij een bombardement in Bremen omgekomen en stierf Andries Pieter Lamme uit Breukeleveen aan long-tuberculose in Wuppertal.²⁷

Vooral achter de Scheendijk en in Breukeleveen waren veel onderduikers. Anderen vonden een onderkomen in steden of dorpen waar men hen niet kende. Adriaan Smit dook onder bij de oud-Breukelaar Henk Heeger in Driebergen.²⁸

Een onderduiker kon geen bonkaarten meer halen op het distributiekantoor, maar er waren ambtenaren die hun leven voor hen waagden door bonkaarten achterover te drukken. Adriaan Smit kreeg die via zijn ouders²⁹ van Gerrit van Doornik, die hoofd van de distributiedienst te Maarsssen was. Van Doornik is later gearresteerd en in een Duits concentratiekamp overleden.³ Zijn gearresteerde medewerkster Dit Kuyvenhoven, die aan 't Zandpad voorbij Cromwijk woonde, keerde behouden uit het concentratiekamp terug.¹²

Nel Miltenburg³⁰ woonde toen op Herenstraat 34, waar haar ouders een slijterij hadden. Zij kreeg voor de onderduikers die zij verzorgde, bonkaarten van Jo Weijmer. Die woonde bij zijn zuster op de Hazeslinger³¹ en werkte op Bolenstein in Maarsssen, waar het distributiekantoor was. Nel kocht zelf brood en levensmiddelen voor enkele mensen die bij het zwembad ondergedoken zaten en die zich beter niet in het dorp konden laten zien. Ze kwam ook wel op Weeresteyn, waar toen de heer A. de Jong woonde, die een jaar lang op Vechtenhoff probleemjongeren had opgevangen en in 1939 naar Weeresteyn was gegaan.³² Bij hem was een joods gezin ondergedoken, maar er waren nog veel meer onderduikers op het terrein. Op zijn verzoek heeft Nel viermaal een Amsterdamse jongen van het station Nieuwersluis gehaald en op Weeresteyn afgeleverd. De Jong voorzag hen van valse papieren en een onderduikadres. Toen Nels oudste broer naar Duitsland moest, heeft ze hem via de heer De Jong laten onderduiken.

Klaas Folkerts op Straatweg 180 heeft op een dag twee onderduikers van De Jong overgenomen. Klaas had al twee avonden een echtpaar over het Zandpad zien wandelen, dat kennelijk een luchtje schepte en er wat "vermomd" uitzag. Hij is op de fiets gestapt om hen te gaan waarschuwen voor verraders en voor de op Queekhoven en Groenevecht ingekwartierde Duitsers. Toen hij hen aansprak, bleken het Friezen te zijn en kon het gesprek verder in hun eigen taal gevoerd worden. Folkerts nodigde hen uit bij hem te komen en dat werd graag aanvaard. Er ontstond een hechte band met de onderduikers. Het echtpaar was uit Sexbierum gevlucht, waar de Duitsers hun boerderij waren binnengevallen en vijf in de kelder verborgen verzetslieden hadden gefusilleerd. De man, die "oom Hekke" genoemd werd, heette Rients Bruinsma en was leider van de K.P. in noordwest Friesland. Als er gevaar voor razzia's was, nam Klaas Folkerts de roeiboot van mevrouw Korthagen en roeide met zijn onderduiker naar de overkant van de Vecht, waar ze bij de heer C. Klap op Weeresteyn konden schuilen. Toen dat een keer het geval was, kwam zijn broer Frederik Folkerts, die altijd erg bang was, juist van Oudaen naar zijn schoonzuster in Breukelen. Die stopte hem maar gauw in de krappe schuilplaats waar Auke en een vriend al enige tijd lagen te lezen. Toen oom Frederik voetstappen op het grind hoorde, blies hij van schrik de kaars uit. Bruinsma is vlak voor de bevrijding naar Friesland teruggegaan om zich bij zijn onderdeel van de B.S. te voegen. In zijn bagage had hij een stengun, die Auke voor hem op Oudaen bij de boerderij van oom Frederik uit een ingegraven melkbus langs de laan had opgehaald.²⁰

Nel Miltenburgs jongere broer dook onder in het huis "De Otter" voorbij het zwembad aan de Meent. Dat huis was eigendom van kapitein Sissink, een vliegenier bij de luchtmacht. Aan de Meent zaten ook Barteld Hoorn-

stra, Nico Prins, Jan van Schaik, Dick van der Schaft en Kees Vervat. Zij kwamen vaak op het zwembad bij de uit Utrecht gekomen badmeester Stilting en zijn vrouw, waar ze bij gevaar alle kanten op konden vluchten. De familie Stilting had zelf onderduikers in het magazijn en in verscheidene boten. De uitgeweken burgemeester van Utrecht, Mr. G.A.W. ter Pelkwijk, de pastoor van de R.K. parochie aan de Poortstraat en andere prominente Utrechters hebben zich er enige tijd schuilgehouden.³³ Het was er niet ongevaarlijk, want vanuit De Driesprong in Loosdrecht patrouilleerden er boten van de Kriegsmarine. Enkele soldaten van dat onderdeel hadden ook zomerhuizen aan de Kalverstraat betrokken. Toen die verdwenen waren, konden de onderduikers ook uitwijken naar het zomerhuis "De Piet" van dokter De Snoo, dat aan het eind van de Meent op de hoek van de Kalverstraat lag. In de buurt zaten ook zo'n twintig jongens van buiten Breukelen in allerlei boten, huisjes en hokken. De onderduikers hadden een waarschuwingssysteem als er vreemden naderden, maar Nel Miltenburg met haar zwarte bouvier was "goed volk".

Bij het zwembad ontmoette Nel Miltenburg de joodse onderduiker Bob, die wel eens een Duits uniform droeg en over veel bonkaarten beschikte. Mevrouw Stilting vertrouwde Bob en zijn broer niet erg. Ze kende hun vader, een Amsterdamse makelaar die voor de oorlog wel eens kwam vissen, maar de jongens, die hun zwarte haar hadden geblondeerd, beschikten over verdacht veel geld en voedsel. Bovendien bezat Bob zodanige papieren dat de Duitsers die hem en mevrouw Stilting op de Laan hadden aangehouden, hem na het lezen ervan zeer onderdanig lieten passeren.³³ Bob wist altijd wanneer er een razzia zou komen en wellicht is daardoor, dacht Nel, nooit iemand van "haar" onderduikers gepakt.³⁴

Dat laatste is wel aan de Scheendijk-Noord gebeurd, waar een Utrechtse onderduiker door de N.S.B.'er Dirk Tulp werd betrapt, toen hij zich om een blik voedsel te stelen in diens huis had gewaagd. Tulp, die altijd gewapend was en in uniform liep, leverde de inbreker uit aan de Breukelse politie.⁴ De familie Pfeiffer in de Dannestraat zat juist aan de maaltijd, toen ze een man met de handen boven zijn hoofd voorbij zagen komen, met daarachter Dirk Tulp die hem met zijn geweer onder schot hield. De jongen werd in het koetshuis van Boom en Bosch opgesloten, waar de Duitsers hem de volgende dag kwamen ophalen. Die hebben hem naar de Scheen gebracht, bij het huis van Tulp laten wegllopen en hem toen "op de vlucht" neergeschoten.^{30,33}

Dirk Kruyswijk,³⁵ die met vrouw en kinderen in de Engel de Ruyterstraat woonde, heeft er van alles aan gedaan om niet als dwangarbeider naar Duitsland te worden gezonden.²⁶ Toen hij zich als timmerman voor uitzending moest melden, was zijn jongste zoontje ziek en hoestte heel erg. Het kind had bronchitis, maar dokter De Snoo gaf hem een verklaring mee, dat het tuberculose was. De Duitsers waren erg bang voor besmettelijke ziekten en daarom hoefde Dirk toen niet weg.

Om ook later voor uitzending gevrijwaard te zijn, moest Dirk een Ausweis hebben. Daartoe is hij voor aannemer Copier uit Maarssen drie maanden lang op Schiermonnikoog aan Duitse bunkers gaan werken. Bij diezelfde aannemer is hij daarna onderhoudswerk gaan doen. Zijn baas was mormoon en zo heeft Dirk in diverse plaatsen aan mormoonse kerken gewerkt. Door de spoorwegstaking kon hij na september 1944 niet meer reizen en is hij in Breukelen bij Van Schaik gekomen.

Mysterieuze doden aan de Scheen

Bij de kruising van Meent en Scheendijk zijn op 24 oktober 1944 door Piet Barreveld, die daar 's morgens ging melken, twee lijken gevonden. Die waren zo haastig begraven, dat een gedeelte van een laars nog boven de grond uitstak. Dirk van Dijk heeft ze moeten opbaren in het brandspuitenhuisje bij de Hervormde kerk.⁴ Toen hij daarvoor warm water kwam halen bij bakker C. Prins in de Kerkstraat, is die meegegaan om naar de met kogels doorzeefde lichamen te kijken. Naar men zegt waren ze op de Stations-

weg in Nieuwersluis neergeschoten en met een zwarte Citroen, die 's nachts in de Brugstraat is gezien, naar de Scheen gebracht.

Het is niet bekend of de slachtoffers vrijheidsstrijders of handlangers van de vijand zijn geweest.³⁶ Volgens sommigen was het laatste het geval en zijn ze door de ondergrondse geliquideerd.³⁰ Volgens anderen was een van de twee een brugwachter uit Nieuwersluis, die wegens verraad uit de weg geruimd moest worden. Zowel de ondergrondse in Breukelen als die in Hilversum zouden hiertoe opdracht hebben gekregen. Toen mensen uit Breukelen de opdracht ten uitvoer brachten, was de brugwachter niet alleen en hebben zij beide mannen neergeschoten. Een zoon van professor Remeynse kwam die nacht van de Scheen om naar zijn huis op het Zandpad te gaan. Hij is op de kruising door Duitsers aangehouden, die hem enkele vragen stelden en hem daarna ongehinderd verder lieten gaan. Volgens Remeynse spraken zij hun taal zo gebrekkig, dat het zeker geen Duitsers en waarschijnlijk Nederlanders zijn geweest. Een van de slachtoffers zou later met militaire eer in Hilversum begraven zijn.³³

Kinderen in oorlogstijd

Scholier Jan Kruiswijk²⁶ had in de oorlog veel vrij, want van de vier lagere scholen in Breukelen waren er meestal twee door de Duitsers gevorderd: de Openbare school aan de Eendrachtlaan en de Hervormde school aan de Straatweg. De kinderen hadden daarom slechts halve dagen les in de Gereformeerde of de Rooms-Katholieke school in de Herenstraat.

Jan Kruiswijk ging met zijn vriendje Gijs van Tricht, die ook in de Engel de Ruyterstraat woonde, vaak kuilen graven en hutten bouwen in het zandlichaam van de oprit voor de toekomstige hoge brug over het kanaal. Ze moesten echter wel oppassen, want soms werd de spoorlijn gebombardeerd of werd een schip op het Merwedekanaal door Engelse jachtvliegtuigen beschoten, en er werd niet altijd heel precies op het doel gericht. Hij ging ook wel met Gijs mee naar diens oom, Dirk Nachtegaal, die in de tuinmanswoning op Gunterstein woonde. Daar was veel te beleven, want de stallen stonden vol paarden en het erf vol huifkarren van Duitse soldaten. Het waren Armeniërs en een van hen hebben ze op de Laan nog fietsen geleerd. In de stal pikten ze wel eens carbid, dat daar in bussen stond opgeslagen en voor verlichting gebruikt werd.

Kinderen kregen in oorlogstijd al jong met de voedselvoorziening te maken. Jan Kruiswijk ging, net als veel volwassenen, bijna iedere morgen de boerderijen langs om melk te kopen. De prijs was meestal een kwartje per liter. Het lukte niet altijd, maar meestal kwam Jan met een halve en soms wel eens met twee liter melk thuis. Bij boer Fokker op Jansjes Hoeve in Oukoop mocht Jan eenmaal per week een gratis liter melk halen en dan kreeg hij ook altijd twee boterhammen met kaas. Op een morgen vond Jan daar een heel pakje van het krantje "De Vliegende Hollander", dat door Engelse vliegtuigen was afgeworpen, maar niet was losgegaan om over een grote oppervlakte neer te dwarrelen. Hij wist dat het vervoeren van krantjes met oorlogsnieuws streng verboden was, maar nam het pak toch mee naar huis. Zijn moeder zei: "Breng het maar bij Jaap Gaasbeek op het Korenpad, die weet er wel weg mee". Zij en ook anderen wisten dat de kruidenier in het verzet zat.

De meeste boeren hadden toen een stuk grasland "gescheurd" en verbouwden daarop tarwe en bonen. Een bescheiden percentage van de opbrengst mochten ze houden en dat werd vaak op een bepaalde dag aan de bevolking verkocht.²⁶ De mensen noemden dat "uitdeling" en het gerucht daarvan ging natuurlijk als een lopend vuurtje door het dorp. Jan Kruiswijk en zijn vriendjes liepen eens naar Harmelen, waar een uitdeling zou zijn. Die was echter de dag tevoren geweest, zodat ze een vergeefse tocht hadden gemaakt. Maar in Wilnis, Mijdrecht, Waverveen en Nes aan de Amstel hadden ze meer geluk; ze brachten meermalen op hun kinderfietsen een kilo tarwe, erwten of bonen mee naar huis.

In het najaar van 1944, toen de meerkoeten in het inundatiegebied zich dik gegeten hadden, gingen de jongens bij Kortrijk met hun laarzen het

water in om de vogels te vangen als voedsel voor thuis. Dat lukte niet erg en bovendien werden ze door een Landwachter weggejaagd. De bewoners van Kortrijk waren geëvacueerd en hun boerderijen stonden rondom in het water. Oud Aa en Nieuwer Ter Aa werden door dijken achter de boerderijen en bij het dorp droog gehouden.

Dat najaar heeft Klaas Folkerts driemaal een transport Breukelse kinderen naar Friesland gebracht, waar ze mochten logeren om aan te sterken. Nel van Doornik mocht niet mee, want haar moeder vond dat de kinderen thuis moesten zijn als vader uit gevangenschap terug zou komen. Telkens als Folkerts uit Friesland terugkwam, had hij zijn vrachtwagen volgeladen met voedsel, dat grotendeels voor de gaarkeuken bestemd was.²⁰

Toenemende voedselschaarste

In het laatste oorlogsjaar werd het voedsel door stagnatie van het vervoer steeds schaarser. Het normaal benodigde aantal calorieën is 2200 tot 3500 per dag, maar in 1944 werden gemiddeld 1300 calorieën via de voedseldistributie verstrekt. In december 1944 was het gemiddeld aantal calorieën gedaald tot 500 per dag, wat werd bereikt met 57 gram brood, 143 gram aardappelen en 420 gram suikerbieten.

In de pakhuizen van Kasteleyn lag echter nog een voorraadje meel. Jan Bijeman, Co Daamen, Evert Kortenbosch en Nico Prins kregen het in hun hoofd daar een paar zakken van te stelen. Op een winteravond toen er sneeuw lag, gingen ze met een grote slee naar de Brouwerij. Jan Bijeman, die bij de ondergrondse was, bleef met zijn stengun bij de hoek op wacht staan. De anderen gingen naar een deur die niet goed was afgesloten en haalden vijf zakken meel weg. Ze waren zo weer terug en brachten hun buit in de bakkerij, waar Adriaan het in de trog deed. Moeder Prins bakte die avond heerlijke pannenkoeken.

Mensen die bij de boeren graan hadden weten te bemachtigen, lieten dat bij Van Muiswinkel aan de Loswal malen. De molenaar had recht op 2% onderwicht na het malen en de familie Van Muiswinkel hield daardoor vol-

Afb. 7. Bevrijdingsfoto van de medewerkers aan de gaarkeuken. *Zittend v.l.n.r.:* Rinus Goes, onbekend, Van Houten(?), Adriaan van Tricht, D.M. Hoogland, P. Land, W. Melder, Joop de Groot, H. van Vliet, Steef van Vliet, Willem Nachtegaal. *Staannd v.l.n.r.:* Arnold Hogenes, Herman Bosman, Jan van Schip, Joop van Vliet, Ab Schilder, Joop Vis en Gerard Mastwijk. (Foto uit de collectie van J.G. Schilder.)

doende meel over om te kunnen leven. Ze hoefden geen eten van de gaarkeuken te nemen en konden zelfs nog meel ruilen tegen een op Gunterstein te kappen boom.¹² De onderduikers bij de familie Quarles van Ufford hoefden daardoor niet op een houtje te bijten.

Postbode W.I. Hollemans had bij de boeren een zak haver kunnen kopen en vroeg aan bakker Prins: "Wat moet ik ermee?" Die draaide de korrels door de amandelpletmachine en beide gezinnen hebben dagenlang haverpap en haverpannekoeken gegeten. Er kwamen ook wel mensen andere levensmiddelen aanbieden in ruil voor brood. Toen Adriaan laat op een avond met enkele buurjongens in de nog warme bakkerij zat te kaarten, kwam zelfs de politieagent H.A. Quint³⁷ met een zak erwten achterom.

In de herfst van 1944 werd er een centrale keuken geopend in de Tekenschool. Die voorzag eerst ongeveer duizend, later zo'n drieduizend mensen dagelijks van een warme maaltijd. De leiding berustte bij de heer P. Land, die werd bijgestaan door verschillende burgers (zie Afbeelding 7). Samen hebben die zich ingespannen voor de aanvoer van voedsel en brandstof of voor de bereiding en de verdeling van de maaltijden. Toch kregen de mensen via hun bonnen en de gaarkeuken nog niet voor de helft genoeg te eten.⁵

Een hongertocht met fatale afloop

In het begin van 1945 was de honger zo groot geworden, dat velen uit de Randstad op hongertocht gingen om eten te bemachtigen in het oosten van ons land. Op dinsdag 6 februari 1945 vertrokken ook Dirk Kruiswijk (Afbeelding 8) en zijn elf jaar oudere overbuurman Hendrik Nijland per fiets naar Overijssel.²⁶ Nijland was in Zwolle geboren, had daar nog familie wonen en hoopte via hen aan voedsel te kunnen komen. Ze hadden extra bagagedragers op hun fietsen gemonteerd en die met een plank vergroot. Omdat mannen tussen 18 en 40 jaar nog wel eens opgepakt werden om in Duitsland te gaan werken, had Dirk het geboortjaar 1905 in zijn persoonsbewijs laten veranderen. Piet Schuurman uit café Marktzicht had van de 5 een 3 gemaakt, zodat Dirk 41 in plaats van 39 jaar oud was. De mannen hebben flink doorgefietst, want 's middags omstreeks half twee waren ze al in Wezep

Afb. 8. Dirk Kruiswijk omstreeks 1942.
(Foto uit de collectie van J. Kruiswijk.)

onder Zwolle. Ze werden daar opgehouden door een lekke band en juist toen ze weer verder wilden gaan, kwam er een Duitse legerauto aan. Een daar patrouillerende Spitfirepiloot maakte een duikvlucht en beschoot het vijandelijke voertuig met zijn mitrailleur. Daarbij vielen twee slachtoffers: de dorpsmid die voor zijn werkplaats stond en Dirk Kruiswijk. Dirk moet op slag dood zijn geweest, want er was niet alleen een deel van zijn hand af, maar hij was ook door een kogel in zijn slaap getroffen. Nijland bleef als door een wonder in leven: een kogel ketste af op het horloge dat hij in zijn vestzak droeg, en verwondde slechts zijn bovenarm. Dat horloge was op half twee stil blijven staan. Na verbonden te zijn is Nijland teruggegaan om het droeve bericht in Breukelen te gaan brengen. Daar had de politie het al op woensdagmorgen doorgekregen en had ds. Locher het rampzalige nieuws voorzichtig aan de weduwe verteld. Mevrouw Kruiswijk was in verwachting van haar derde kind, maar dat is levenloos ter wereld gekomen.

Het was bijna niet mogelijk de overledene op te halen om hem in Breukelen te begraven. Dat dit toch gelukt is, dankt de familie aan Gert Pieneman en Niek van den Broek, twee monteurs van garagebedrijf Roeleveld die een vergunning hadden om onderdelen voor het repareren van Duitse auto's in Amersfoort op te halen. Zij zijn toen met hun vrachtauto, waarop een houtgasgenerator stond, doorgereden naar Wezep. Steeds zat een van beiden op het voorspatbord om naar Engelse vliegtuigen uit te kijken. Bij gevaar konden ze dan stoppen en dekking zoeken in de schuttersputten die overal langs de hoofdwegen waren gegraven. De begrafenis heeft op maandag 12 februari 1945 onder grote belangstelling te Breukelen plaatsgevonden.

De weduwe Kruiswijk had geen pensioen, maar heeft later een maandelijks uitkering van de Stichting 1940 - 1945 gekregen. Ze is op 10 maart 1991 overleden en bijgezet in het graf van haar man in het derde vak aan de noordkant van de oude begraafplaats.

Het graven van schuttersputten en een inundatiedijk

De familie Jütte kreeg in de oorlog verschillende keren Duitsers ingekwartierd. Soms waren dat hele felle, die razzia's hielden in de polder en, naar ze zeiden, hun slachtoffers aan de voeten ophingen. Ze roofden op de boerderijen soms ook vlees of worsten. Mevrouw Jütte moest die dan voor hen braden op haar noedkachelkje, maar ze gaven er geen stukje van weg, zelfs niet aan de kinderen.

Als zoveel anderen heeft Jütte in april 1944 ook moeten werken aan de inundatiedijk door de polders tussen Kortrijk en Portengen. Hij kwam op een dag met een paar eendeieren thuis die hij daar gevonden had en zei tegen zijn vrouw: "Kijk eens, nu kunnen we de kinderen toch nog een ei geven".

Op een morgen in 1944 kwamen de Duitsers huis aan huis de mannen ophalen om schuttersputten langs de weg te graven. Mevrouw Jütte herinnert zich nog: "Mijn man lag op bed, onze kinderen zaten boven aan de trap. Toen de Duitser vroeg waar mijn man was, zei ik dat hij ziek te bed lag. Hij informeerde naar de aard van de ziekte en omdat de kinderen net een hoestbui hadden, zei ik: 'Hij heeft hetzelfde als de kinderen'. Ik moest toen zijn persoonsbewijs ter controle meegeven. We konden die de volgende dag in Maarssen komen ophalen. Na een half uurtje kwam de Duitser er echter mee terug en zei: 'Alstublieft, we hebben geïnformeerd, het is in orde'. De buurman, die zich in de schuur had verstopt, werd echter gevonden en moest mee om kuilen te graven."

Tijdens de laatste keer dat bij Jütte Duitsers ingekwartierd waren, vroeg hij eens: "Waarom scheiden jullie er niet mee uit; de oorlog is toch verloren!". Daar reageerden ze heel fel op en vroegen wie dat had gezegd. Toen Jütte zei: "Och, je hoort wel eens wat", gingen ze een hogere halen, die ook informeerde waar hij dat vandaan had. Ze hebben verder niets gedaan, waarschijnlijk omdat het al aan het eind van de oorlog was.⁷

Voedselhulp

Een belangrijk man in het Breukelse verzet was meester Melder³⁸ van de Stationsweg. Hij verspreidde het illegale blad Trouw en zorgde dat onderdui-

kers valse papieren en bonkaarten kregen. De blanco persoonsbewijzen kreeg hij van iemand op het gemeentehuis, de vingerafdrukken werden bij de familie Jütte genomen. Jütte zelf had ook twee persoonsbewijzen, een echte en een valse. Met de echte op zak stond hij voor de klas in de R.K. lagere school, maar bij het ondergrondse werk gebruikte hij vaak de andere. Na schooltijd moest hij voor zijn gezin voedsel en brandstof zien te krijgen en ging hij dus melk halen en bomen zagen. Hij deed dat ook wel voor zijn zieke collega B. Kriebel op de Eendrachtlaan. De mensen hadden toen veel voor elkaar over en deelden zelfs het schaarse voedsel. Jütte stond eens na een vergeefse tocht om melk naast de handwerklerares juffrouw S. Fook bij de overweg te wachten. Toen ze hoorde dat hij niets had, zei ze: "Geeft niet, hier heb je iets van mij", en gaf hem een halve liter melk van haar eigen buit.⁷ Toen Augustein was ondergedoken, zette overbuurman J. Roeleveld herhaalde malen voedsel op de stoep voor Augusteins vrouw en kinderen.¹² Zo ook heeft veehandelaar A. Hoogendoorn vaak een portie vlees bij mevrouw Ekhart op het aanrecht gelegd.¹¹

Verzetswerk

Heinz Jütte was al spoedig koerier voor de ondergrondse. Zijn contactpersoon Wim Smink³⁹ woonde schuin achter hem op de Eendrachtlaan en gaf hem vaak berichten die bestemd waren voor de commandant van de ondergrondse in Maarssen.

Daar zat ook Jüttes zwager mr. Th.E.E. van Schaik in het verzet. Deze is enige tijd bij zijn familie in Breukelen ondergedoken, toen de grond hem in Maarssen te heet onder de voeten werd. De zwagers zijn samen nog op onderzoek uitgegaan, toen in september 1944 leden van de ondergrondse waren verraden, die ondergedoken zaten op een boerderij aan de Maarssenbroeksedijk achter De Oliphant. Na hun arrestatie waren ze door de Landwachters vreselijk mishandeld en achter een auto over de Straatweg door Breukelen gesleept, waar men hun hulpgeroep heeft gehoord.^{5,40} De namen van de verraders en de misdadigers heeft men helaas niet kunnen achterhalen.⁷

Meneer Jütte ging ook een enkele keer mee met een Breukelse knokploeg, die sabotage pleegde en onder andere gaten in scheepswanden heeft geboord en in spoorwagens te Maarssen de inhoud van munitiekisten door zand heeft vervangen. Tot die groep behoorden Jo Bakker, Hans Hetebrij, Joop Kolleman, Adri Labeur, Leo Oranje, Anton Pfeiffer, Wim Pfeiffer, Loe Quarles van Ufford, Harm Scherpenzeel, Wim Smink, Kees Vervat, Jan Wisse en nog enkele anderen.

Op een morgen hadden Hans en Harm mevrouw Jütte een revolver aan huis gebracht. Ze deed open en kreeg het ding in de hand gedrukt. Ze sloot de deur weer, maar was zo verbouwereerd, dat ze de haan overhaalde en door de houten vloer schoot. Ze heeft de revolver toen gauw in de oven gestopt, want ze was doodsbang dat de Duitsers die in de garage van Roeleveld werkten, het schot gehoord hadden. Toen haar man uit school thuis kwam, was hij al op de hoogte, want Harm had de knal gehoord en was aan Jütte gaan zeggen dat zijn vrouw het wapen direct geprobeerd had. Het werd opgeborgen in een baal stro in de schuur.

Kort voor de luchtlandingen bij Arnhem kreeg ook de Breukelse groep opdracht Duitse troepenbewegingen zoveel mogelijk te hinderen. De poging om tegenover Oudaen bomen over de Straatweg te doen vallen, mislukte doordat passerende Duitsers in het wilde weg begonnen te schieten.^{3,12} Bij Over-Holland hadden Jo Bakker, Auke Folkerts Fzn, Anton Pfeiffer en enkele anderen meer succes. Anton kwam daarbij in de sloot en zat onder het kroos.²⁰

In die tijd kwam Jütte op een nacht wat opgewonden thuis. Zijn vrouw vroeg of er wat was, maar er was helemaal niks gebeurd. Toen zij echter de volgende morgen om zeven uur het gordijn in de keuken open deed, zag zij verschillende knokploegleden een voor een bij Smink uit de achtertuin

komen en door het weiland naar de tuinen aan de Straatweg rennen. Zij kon haar man precies vertellen wie er die nacht hadden meegedaan. Er was iets gebeurd bij Nieuwersluis, maar wat dat precies geweest is weet ze niet. Mevrouw Burggraaf,⁴¹ een schoonzuster van Wim Smink, vertelde dat die avond een konvooi Duitse vrachtwagens uit Amsterdam werd verwacht en ze daarom bandenbommen in de bocht van de Straatweg bij Over-Holland hadden gelegd. Nadat ze nog wat kraaiepoten of kopspijkers hadden gestrooid, zaten ze ter hoogte van Strijland tegen een hek. Ze zouden in dekking gaan als ze de auto's hoorden aankomen, maar werden verrast door een groep Duitse soldaten op de fiets, die onopgemerkt uit de richting Utrecht waren genaderd. Er ontstond een vuurgevecht, waarbij geen slachtoffers vielen, want het was aardedonker. Dat scheelde trouwens niet veel, want het echtpaar Strijland vond zo'n 20 cm boven hun bed een kogelinslag in de slaapkamermuur. De knokploeg had zich in twee richtingen teruggetrokken. Hetebrij, Scherpenzeel, Pfeiffer en Vervat waren de Vecht overgezwoomen, waarbij de eerste zijn stengun in het water had moeten achterlaten. Zij zijn via de Vliegende Kraai naar de Scheendijk gegaan, waar ze de nacht in het zomerhuisje van dokter De Snoo hebben doorgebracht. De anderen gingen door de weilanden naar de Looyersdijk. Omdat in de Openbare Lagere School Duitsers⁴² gelegerd waren, zijn ze door het toen drassige weiland ten zuiden van de Eendrachtlaan geslopen en, met uitzondering van Jütte die naar zijn eigen huis ging, de achterdeur van Wim Smink binnengegaan. Daar brachten ze de rest van de nacht door. Het avontuur liep gelukkig goed af, ook voor de dorpsbewoners, want als er aan Duitse kant doden waren gevallen, zouden er ongetwijfeld represailles gevolgd zijn.

Sommige leden van de verzetsgroep waren zeer onverschrokken en mischien wel eens roekeloos.

Jütte zag op een dag tot zijn verbazing Harm en Hans in Maarssen in een Duits uniform aan de weg staan. "Zijn ze het nou of niet", dacht hij. Harm maakte toen een gebaar, dat hij weg moest wezen. Wim Pfeiffer haalde stenguns uit de polder in de melkbussen³ op de verlaagde transportfiets met verlengd stuur van zijn vader.

Wim Smink durfde ook veel, want als er droppings in de polder waren geweest, kwam hij 's morgens tussen 4 en 6 uur met een paard-en-wagen met wapens onder turf of stro over de Stationsweg en de Straatweg naar zijn werkplaats achter het huis van zijn ouders, Straatweg 139. Zijn moeder, die wist wanneer hij zou komen, deed die nachten geen oog dicht, want Wim moest langs Het State Wapen en de garages van Van Ekris en van Roeleveld, waar altijd Duitse militairen waren. De wapens werden opgeborgen in de varkenshokken van Bertus Korver achter de timmerwerkplaats van zijn vader. Daar zouden de Duitsers niet gauw komen, want het stonk er behoorlijk. Een ervan deed dienst als krullenhok voor het afval van Wims houtdraaijerij en daar werden de wapens voorlopig verstopt. Gert Smink en ook anderen maakten de wapens vetvrij, waarna ze verder naar hun bestemming werden gebracht. Als er gevaar was, sliepen de jongens wel eens aan de oever van de waterpartij in het achterliggende weiland.⁴⁰

Wim Smink had altijd een pistool op zak, ook als hij bij zijn schoonvader op de boerderij De Poel kwam, waar bijna steeds Duitsers ingekwartierd waren en de stal vaak vol was met paarden en verzorgers. Toen hij en Adri Labeur daar op een avond in de keuken zaten, kwam de ingekwartierde Duitse officier waarschuwen dat er partisanen gesignaleerd waren en dat Folkerts die avond de boerderij maar goed moest afsluiten. Jan Folkerts vroeg nog hoe die partisanen eruit zagen, maar dat wist de Duitser niet. Wim en Adri gingen deze keer ruim voor spertijd naar huis.⁴¹

Toen Auke Folkerts voor wapeninstructie bij Wim Smink kwam, stonden er achter de gordijnen een sten en een grote brengun. Wim Smink fietste rustig met deze bren in een jutezak op zijn schouder door het dorp naar de schuilplaats achter in het korenland van Frederik Folkerts op Oudaen. In het geheel onder de grond gebouwde hol werden wapens schoongemaakt en daar hield men ook schietoefeningen. Joop Schilder schoot ooit met een stengun zijn initialen in de wand van vette klei.⁴³ Op een zomeravond zijn ze daar toch wel geschrokken. Wim en Auke waren er met een man of drie van de knokploeg en lagen aan de slootrand, omdat het in de schuilplaats te bedompt was. Plotseling kwamen er drie Duitsers aan, die met hun dienstgeweren op de fazantenjacht waren. Ze vroegen wat de

mannen daar deden. Die zeiden dat ze boerenjongens waren en net hun veldarbeid hadden beëindigd. Wim Smink had intussen zijn pistool uit zijn zak laten glijden en die naar de slootrand kunnen schuiven. De Duitsers riepen dat de jongens in looppas naar de boerderij moesten gaan. Dezen lieten zich dat geen twee keer zeggen, maar ze kregen het nog even flink benauwd toen de moffen over hun hoofden heen schoten.²⁰

Op een dag kreeg Smink bericht, dat er razzia's dreigden en hij niet thuis moest blijven. Toen hij met zijn handvuurwapen weg was, heeft zijn vrouw Hillie de nog aanwezige wapens verzameld en onder in de kinderwagen gedaan. Daarop legde ze het matrasje en haar in 1944 geboren zoon Bart en is de voordeur uitgegaan om de wapens naar een veiliger plaats te brengen. De Duitsers in de Openbare school en in de garage van Roeleveld moeten haar voorbij hebben zien gaan, maar hadden gelukkig geen flauw idee van de inhoud van haar wagen.⁴¹

Om de oproeping en opsporing van personen door de bezettingsautoriteiten te bemoeilijken, heeft Wim Smink met zijn groep het bevolkingsregister uit het gemeentehuis gehaald en laten verdwijnen.²⁰ De ambtenaar voor burgerzaken, Van Zutphen, had de kaarten al een paar keer klaargezet en tegen zijn collega's Bloemhof en Blom gezegd: "Het wordt nu toch wel eens tijd, dat ze ze komen halen".⁴⁴ Dat was toch een waagstuk, want in het noordelijke deel van het gemeentehuis woonde de veldwachter-gemeentebode T. de Koekoek,⁴⁵ die lid was van de N.S.B. en zeker zou zijn opgetreden als hij iets verdachts had gehoord. De kaarten werden in de timmerwerkplaats van Wims vader achter diens huis aan de Straatweg opgeborgen in een oude kist. Daarop hebben nog eens twee Duitsers gezeten, die bij Barend Smink iets lieten repareren.⁴¹

Binnenlandse Strijdkrachten in omvang uitgebreid

Voor de wapens die na de droppings in Breukelen bleven, moesten mensen gevonden worden om ze te bedienen. Het aantal leden van de Binnenlandse Strijdkrachten is daardoor in het voorjaar van 1945 flink toegenomen (zie Afbeelding 9). Plaatselijk commandant was de reserve-officier P.C. Kroon, die toen op Straatweg 99 woonde.⁴⁶ Zijn districtscommandant J.W. Hörst, het hoofd van de School met de Bijbel in Nieuwer Ter Aa, zat in 1944 drie maanden bij Wim Smink ondergedoken.^{20,25} Het hoofdkwartier van de B.S. is enige tijd in het zomerhuisje De Pinguin en op het kasteel Oudaen gevestigd geweest.⁵

Auke Folkerts Kzn heeft als koerier heel wat afgefietst op zijn zilverkleurige rijwiel.²⁰ In Maarssen moest hij een magnetische mijn halen en naar C. Hennipman in Nigtevecht brengen. Daar zou de mijn aan een munitiechip worden bevestigd, maar dat is toen niet doorgegaan. Auke had bij dit transport wel angst uitgestaan, want aan de mijn zat een tamelijk lange steel die zo'n dertig centimeter uit zijn fietstas omhoog stak. Toen hij hem had opgehaald, begon het zo hard te regenen, dat hij ging schuilen in een lege kolenloods vlakbij Bolestein. En daar kwam toen ook een hele groep Duitsers schuilen, die gelukkig niets in de gaten hadden. Uit Maarssen heeft hij ook eens een doos stempels gehaald, die bestemd waren voor de C.I.D., de centrale inlichtingendienst van de B.S. Hij moest die afgeven in het kantoor van de Middenstandsbank te Breukelen. Auke bracht veel berichten over naar Vinkeveen en Nieuwer Ter Aa, waar hij een keer naar Van Zon moest vragen. Tot zijn verbazing was dat de politieagent Van Maanen, die hij al eens bij buurman De Noo⁴⁷ in Breukelen had ontmoet.

Arrestaties

De onderwijzer J.C. Wisse deed ook veel verzetswerk.^{48,49} In de polder moesten bij droppings bruggen en kruispunten bewaakt worden, terwijl anderen de neergekomen wapens verzamelden. In de containers zaten niet alleen allerlei wapens, maar soms ook noodrantsoenen met sigaretten, koffie en chocolade. Die lekkernijen werden een enkele keer achtergehouden, eer-

Afb. 9. De Binnenlandse Strijdkrachten van Breukelen na de bevrijding, voor het gemeentehuis. *Zittend en geknield v.l.n.r.:* 1 Gert Smink, 2 Atse Blei, 3 Kees Bijlenga, 4 Leo Oranje, 5 Auke Folkerts Fzn, 6 Auke Folkerts Kzn, 7 Joop Kolleman, 8 Cor Brouwer, 13 Harm Scherpenzeel, 14 Steenbergen?, 16 Wim Smink, 18 Henk Ekhart, 19 Wim van Muiswinkel, 20 Jo Bakker, 25 Jan Bijeman (de ouwe), 31 Jaap de Kruyff. *Staannde rij v.l.n.r.:* 35 Hans Hetebrij, 36 Jan van Barneveld, 37 Joop Dorrestein, 39 Martin Frowein, 40 Piet van der Hoven, 42 Joop Wiegman, 43 Kees Vervat, 44 Huub ter Hegge, 45 Jan van Schaik, 46 Guus Versteijn, 47 Jan Herfkens, 48 Adriaan de Ruiter, 49 Joop Schilder, 50 Kees Klap, 51 Joop Schoonderwoerd, 52 Henny van der Linde, 55 Gert Achterberg, 56 Jaap van Barneveld, 57 Wim Pfeiffer, 58 Arie Manten, 60 H.M. Vlug, 62 Kees Colenbrander, 63 Jan Wisse?, 66 Piet den Ouden, 67 Loe Quarles, 68 Gerrit van Zutphen, 69 Piet Kroon, 71 Piet Woudenberg, 73 Heinz Jütte, 77 Piet Barneveld, 78 Johan van Muiswinkel, 81 Michiel van Muiswinkel. *De volgende B.S.'ers staan niet op de foto:* Joop Bosman, Joop Dolman, Jaap Gaasbeek, Dorus Goedjaar, Adri Labeur, Jan van Leusden, W. Melder, Co Melsen, Anton Pfeiffer en Henk Reijmerink. De ironie van het lot wilde dat de felle, nationaal-socialistische mevrouw De Koekoek juist voor het bovenraam stond en samen met de B.S. is vereeuwigd. (Foto uit de collectie van A. Folkerts Kzn.)

lijk verdeeld en mee naar huis genomen.

Op 20 april 1945, toen hij juist op zolder zijn stengun aan het schoonmaken was,⁵⁰ werd Wisse door de Landwacht van huis gehaald "voor een bespreking". Hij werd op kasteel Loenersloot met zo'n twintig andere mensen uit de Vechtstreek gegijzeld om de burgers tot graafarbeid voor de Duitsers te dwingen. Behalve Wisse waren er uit Breukelen oud-burgemeester Röell, notaris Doude van Troostwijk, veearts Hoogland en de predikanten Bouwsma en Locher. De kasteelzalen waren niet gemeubileerd, zodat Wisse zittend in de vensterbank probeerde te slapen. Op verzoek van mevrouw Wisse hebben Kees Menke en zijn zoon Henk er met hun groentewagen ledikanten en bedden gebracht. Hoogendoorn uit Loenersloot (een broer van Arie Hoogendoorn, Eendrachtlaan 13 te Breukelen), Jikke Folkerts-Tiemersma en mevrouw Röell uit Breukelen bezorgden de gijzelaars in het geheim melk, kievitseieren en geschreven berichten van hun familie.⁴⁸ Mevrouw Folkerts moest op een dag haar fiets afgeven aan een Duitser, zodat ze te voet naar Breukelen terug moest.²⁰ Na een week werden de predikanten vrijgelaten om in hun zondagse preek de bevolking tot werk voor de vijand aan te sporen. De anderen kwamen op maandag 1 mei 1945 in Breukelen terug. Wisse is nog twee dagen in Portengen ondergedoken om niet weer opgepakt te worden, maar donderdag ging hij definitief naar huis. Op vrijdag 4 mei kwam Adri Labeur 's avonds waarschuwen dat er belangrijk nieuws over de radio zou komen. Ze zijn met zijn allen bij Wim Smink gaan luisteren en hebben daar met grote vreugde het bericht van de wapenstilstand gehoord en het Wilhelmus gezongen.⁴⁸ Die nacht werd bij de familie Wisse hun vijfde kind, Jan, geboren.⁵¹

Voor de familie Oranje kon het pas tegen de avond van 5 mei feest worden, toen hun jongste zoon Leo,⁵² die enkele dagen voor de bevrijding gearresteerd was, weer thuis kwam.

Zijn zuster Annie²³ vertelde dat hij 's morgens vroeg op de fiets naar Nigtevecht was gereden om voor de ondergrondse bandenbommetjes naar Cornelis Hennipman⁵³ te brengen. Nog vóór de sluis van Nigtevecht werd hij door Duitsers aangehouden. Zijn pistool had hij tijdig in het water kunnen gooien, maar toen de Duitsers hem fouilleerden vonden ze de ontstekers. Leo zei dat het potloden waren, maar daar traptten ze niet in. Ze vonden bovendien in zijn fietstas de op schoensmeerdozen lijkende bommetjes. Ze sloegen hem de tanden door zijn lip en dreigden hem neer te schieten, omdat hij bleef weigeren de naam te noemen van degene voor wie de zending bestemd was. Hij is toen met grof geweld in een overvalwagen gestopt en naar Weesp gebracht. Toeschouwers gaven dit aan zijn ouders in Breukelen door, die het ergste voor hem vreesden. De ondervraging in Weesp was aanvankelijk humaan, maar daaraan kwam een einde toen hij bleef weigeren namen te noemen. Hij werd naar de S.D. aan de Weteringschans te Amsterdam gebracht en kwam daar bij een oudere heer in de cel. Die gaf hem het advies, gefingeerde namen en adressen te noemen en te zeggen dat hij het tientje in zijn portemonnee met het uitvoeren van de opdracht had verdiend. Dat deed Leo, maar niettemin zette men hem in een dodencel met de mededeling dat hij over 24 uur gefusilleerd zou worden. Hij kreeg geen eten of drinken en de dag ging traag voorbij zonder dat er iets gebeurde. Aan de celmuur hing een kartonnetje. Toen Leo het omdraaide, las hij de versregels: "Als ge in nood gezeten geen uitkomst ziet, wil dan nooit vergeten: God verlaat u niet". Hij was er diep door ontroerd en putte er troost uit, ook de volgende dag. Na 48 uur opsluiting klonken er stappen van laarzen op de gang, werd de deur geopend en moest Leo meekomen. Hij verwachtte naar de fusilladeplaats te worden gebracht, maar hij werd via de voordeur op straat gezet. Daar zag hij vlaggen met oranje wimpels en mensen die van vreugde op straat dansten. Leo was erg verzwakt door mishandeling, ontbering en emoties, maar wist naar het huis van zijn oom Oranje te strompelen, waar hij een fiets leende en op weg ging naar Breukelen. Hij kwam daar laat in de middag aan. Zijn ouders schrokken van zijn vervallen uiterlijk, maar waren intens blij met zijn bevrijding. Ze hebben hun zoon liefdevol verzorgd tot hij weer wat hersteld was. Dat ging tamelijk vlug, want hij wilde zich bij zijn knokploeg voegen, die nu bovengronds in B.S.-uniform optrad.

Om hem te eren gaven zijn kameraden Leo Oranje een van de weinige

Afb. 10. Gevechtsgroep van de Binnenlandse Strijdkrachten in Boom en Bosch. *Voorste rij v.l.n.r.:* onbekend, Atse Blei, Kees Bijlenga, Jan van Barneveld, Kees Vervat en Jan van Schaik. *Achterste rij v.l.n.r.:* onbekend, Gert Smink, Auke Folkerts Kzn, Leo Oranje en Hans Hetebrij. (Foto uit de collectie van A. Folkerts Kzn.)

battledresses die met de wapens gedropt waren. Op de foto van zijn gevechtsgroep bij de aanlegplaats van Boom en Bosch (Afbeelding 10) heeft hij dan ook een baret onder zijn epaulet. Op de statiefoto voor het gemeentehuis zijn Wim Smink en Leo Oranje de enigen die een Engels uniform dragen (Afbeelding 9).

Auke Folkerts Kzn was wel heel blij met Leo's terugkeer, want hij was het geweest die hem gevraagd had de ontstekers en bandenbommen naar Nigtevecht te brengen. Auke was namelijk, evenals Jütte, koerier van de districtscommandant geworden. Die dag had hij twee opdrachten: het transport naar Nigtevecht en het ophalen van een wapen voor de naar Friesland terugkerende Bruinsma. Auke had zelf de laatste opdracht genomen, omdat hij op heel goede voet stond met "oom Hekke".²⁰

De eerste dag van de herkregeen vrijheid

Op zaterdag 5 mei 1945, de eerste bevrijdingsdag, was het heel stil in het dorp. De familie Folkerts op boerderij De Poel had de avond tevoren naar de radio geluisterd en gehoord dat de volgende dag een wapenstilstand gesloten zou worden. Er waren natuurlijk meer mensen die naar Radio Oranje luisterden en de volgende morgen waren op het Korenpad (nu Willink van Collenstraat) de vlaggen al uitgehangen. Enkele Duitsers werden woedend en schoten dwars door die vlaggen heen.⁵⁰ De bewoners gingen angstig hun huizen in en ook de leden van de B.S. hielden zich even op de achtergrond. Truus Pfeiffer was echter op haar fiets gestapt en op weg gegaan naar haar verloofde, Leen Blonk in Kockengen. Bij de Kortrijker molen zag zij een bekende met een vlag zwaaiend achter op een motor zitten. Het was de Kockengense politiemann P.A. Heikens. Ze zwaaide vrolijk terug en ging verder. Toen zij 's middags terug kwam, was de kanaalbrug afgedraaid en moest ze via Nieuwersluis naar Breukelen fietsen. Daar werd haar verteld

dat er 's morgens bij die brug een Duitser was neergeschoten.⁵⁴ Dat was echter niet geheel juist; het gebeurde vlak bij de Straatwegbrug.

De familie Folkerts zat die morgen in de keuken en had al enige tijd het geluid van een stationair draaiende motorfiets op de Stationsweg gehoord.⁴¹ Hoewel Jan Folkerts het haar afraadde, ging dochter Henny voorzichtig kijken wat er aan de hand was. Twee mannen in blauwe overalls met oranje armband zaten op een motor voor het huis van meester W. Melder. Die was naar buiten gekomen en stond met hen te praten. Toen de motorfiets daarna langzaam naderbij kwam, liep Henny naar het hek om hen te waarschuwen. Ze kende de mannen: de een was Piet Heikens uit Kockengen en de ander haar aanstaande zwager Gert Burggraaf uit Kamerik. Ze zeiden haar dat ze zich in het gebouw van de Middenstandsbank in Breukelen moesten melden. Henny vertelde hun wat er die morgen op het Korenpad gebeurd was en waarschuwde voor de Duitse soldaten bij Van Ekris en in Het State Wapen. Op dat ogenblik kwamen uit de keuken van Het State Wapen twee met geweren gewapende Duitsers die een wachtpost bij het Merwedekanaal zouden gaan aflossen. Toen ze om de heg van dennebomen kwamen, stonden ze oog in oog met de B.S.'ers, die snel hun pistolen trokken. Een van de Duitsers maakte een verdachte beweging en werd door Heikens neergeschoten. De ander werd met de handen omhoog onder schot gehouden, totdat de motor gekeerd was. Daarna zijn ze schietend teruggereeden. Een derde soldaat, die op het lawaai naar buiten was gekomen, kreeg een schampschot op zijn jukbeen. De eerst getroffen Duitser lag op de stoep voor de serre van boerderij De Poel. Joop Schilder zag vanuit zijn tuin nog hoe hij zijn handschoenen uittrok voordat hij stierf. Duitse soldaten bij Van Ekris schoten met hun geweren op de weggrijdende B.S.'ers zonder hen te raken. Een Duitse auto met soldaten kwam uit de garagepoort en zette de achtervolging in. Halverwege de dijk naar Portengen schijnen ze nog schoten te hebben gewisseld met de daar stand houdende B.S.'ers, waarna ze zijn teruggekeerd.

Henny Folkerts was natuurlijk direct naar binnen gegaan. Toen het stil was geworden, stuurde vader Folkerts haar weg om aan een ondervraging en een getuigeverklaring te ontkomen. Henny is toen op de fiets naar haar aanstaande schoonouders in Kamerik gegaan. De Breukelse B.S. vreesde voor represailles en vertoonde zich maar niet op straat. Hun commandant hield zich die dag schuil in het huis van de familie Jütte.

In het dorp verschenen echter steeds meer vlaggen en begonnen de mensen feest te vieren (Afbeelding 11).

Afb. 11. Feestvierende jongelui op 5 mei 1945 voor de kruidenierswinkel van Wiegman, Brugstraat 1. *V.l.n.r. eerste rij:* Mien Wiegman en To van Leusden; *tweede rij:* Alie Peer, Stien Wiegman, Marry van Walderveen en Bep Pessen; *derde rij:* Martin Frowijn, Jo Dorresteyn, ? Vulto, Joop Schilder, Joop Wiegman en Joop van der Hove. (Foto uit de collectie van J.G. Schilder.)

Geen bijtjesdag

Volgens mevrouw Jütte is de ondergrondse de volgende dag met de Duitsers gaan onderhandelen over de handhaving van de orde. Zij weet niet wat er afgesproken is, maar de B.S. heeft toen het gemeentehuis betrokken en is N.S.B.'ers gaan ophalen. Dat zal echter wel enkele dagen later geweest zijn, want naar men zegt was de leiding van de B.S. in Breukelen zo verstandig pas naar buiten te treden, toen de geallieerde militairen de Duitsers hadden ontwapend.⁵⁵

De B.S. zat nog maar net in het gemeentehuis, toen men daar hoorde dat op de Markt een volksoptocht was ontstaan. Een Breukelaar had enkele "moffenmeiden" opgehaald en wilde die kaal gaan knippen.⁷ Jo Bakker heeft een verdere uitvoering van dit volksgericht verhinderd door met zijn pistool enkele waarschuwingsschoten in de lucht te lossen.

De van huis opgehaalde N.S.B.'ers werden opgesloten in de Christelijke Bewaarschool in de Kerkstraat. Het waren vooral de kleintjes en de vele met de Duitsers sympathiserende Breukelaars die daar zaten, want de groten waren er al vandoor.⁷

Roel Mur bij voorbeeld was uit angst voor "bijtjesdag" naar zijn jeugdvriend Pim van Groen in Amsterdam gegaan. Laatstgenoemde zat zelf in de ondergrondse, maar heeft hem tien dagen onderdak verleend op voorwaarde dat hij zich daarna bij de Politieke Opsporingsdienst zou melden. Dat is inderdaad gebeurd en Roel heeft nog lang vastgezeten. Zijn oude vader was ook erg bang en vroeg aan een van de twee B.S.'ers die hen in de Bewaarschool bewaakten: "Meneer, wanneer worden we doodgeschoten?"²⁰ Hij zal dan ook wel erg geschrokken zijn, toen Joop Schilder tijdens zijn wachtdienst op een stoel ging zitten en de kolf van zijn stengun zo hard op de grond zette, dat de vergrendeling van het wapen losschoot. Het was een hels kabaal en de kogels floten langs Joops oor naar het plafond totdat het magazijn leeg was.

De bevrijders

De aankomst van de geallieerde bevrijders op 9 mei 1945 was onvergetelijk. Ze behoorden tot het 57ste bataljon van de Canadese Polar Bears Divisie, waaraan Engelse regimenten waren toegevoegd.⁴ De bevolking juichte hen uitbundig toe en iedereen wilde wel inkwartiering.

Mevrouw Jütte kreeg die dag Engelsen ingekwartierd, beschaafde lui, die eerst een bad namen voor ze naar bed gingen. Bij hun vertrek de volgende morgen gaven ze haar een blik biscuits. Toen zij daarvan uitdeelde aan de buurkinderen, zeiden de soldaten: "Nee, het is voor uzelf, u hebt het wel nodig". De Canadezen bleven langer in het dorp ingekwartierd, ook in de toch niet zo grote huizen van de Engel de Ruyterstraat, de Dudok de Witstraat en het Korenpad. 's Zondags marcheerden zij, voorafgegaan door doedelzakspelers, naar de kerk en trokken dan natuurlijk veel bekijks.

Veel Duitsers uit West-Nederland werden op het terrein van kasteel Nijenrode ontwapend en geïnterneerd. Er waren veel jonge soldaten bij, kinderen nog, die drinkwater kwamen halen op de boerderij van de familie Van Stam aan de Broekdijk. Nijenrode werd één groot krijgsgevangenenkamp, waarin de officieren in tenten sliepen en de soldaten in de open lucht op de grasvelden verbleven.⁵⁶ Tenslotte waren er zoveel, enkele duizenden, dat ze zelfs in het land van Niek van der Grift lagen. Ze waren 's morgens nat van de dauw.⁴ Het warme eten haalden ze bij een grote keukenwagen.

Een van de wachtposten van de bewakers was de wagenshuur van de familie Van Stam. Daar zaten eerst Engelsen, die correct en beleefd waren. De Amerikanen, die hen aflosten, gedroegen zich minder goed. Ze stalen de eieren uit het kippenhok en de groenten uit de tuin. Ondanks waarschuwingbriefjes in twee talen lagen ze te roken in de hooiberg.⁵⁷

In het bos van Nijenrode en achter het land van Niek van der Grift liepen een paar honderd paarden, die van de Duitsers waren afgenomen. De Canadezen gebruikten ze als rij-

paarden en reden ermee als gekken langs het kanaal. Verschillende boeren hebben er een paard uitgezocht en zeiden dat ze het als het van hen gevorderde paard herkenden. Dat werd geloofd en ze mochten het dan meenemen. De broer van Adriaan Prins kwam ook met een paard thuis. Hij zei daar, dat Van der Grift het kwijt wilde, omdat het zijn land kapot trapte.⁴

De Duitsers werden in augustus afgevoerd. Hun voormalige veldmaarschalk Johann Blaskowitz stond in de houding bij het poortgebouw, maar lang niet alle krijgsgevangenen brachten hem toen nog een groet.⁵⁶ Begeleid door Canadezen op motorfietsen liepen ze in een kilometerslange stoet naar Den Helder, waar ze sloop gingen naar Duitsland. Ze sleepten van alles mee. Sommigen hadden fietsen of trekkarren met fietswielen, maar er waren ook wagens met paarden ervoor en bagage erop.²

Voor de Breukelaars was dit pas echt het einde van vijf jaar bezetting. Van 5 tot 8 september organiseerde de Oranjevereniging een groot bevrijdingsfeest. Kort daarna hielden de Canadezen hun afscheidsparade in Utrecht en vertrokken ze naar een nieuwe bestemming in Duitsland of naar hun vaderland.

Noten

- 1 J.C. Wisse, 1955. Rondom de jaren 1940 - 1945. Uitg. Drukkerij G. van Dijk, Breukelen.
- 2 Zie de amateurfilm over Breukelen in oorlogstijd, opgenomen door wijlen Dr. D.J. Hoogland en door diens zoon in 1988 aan de Historische Kring Breukelen geschonken.
- 3 Zie J.A. van den Berg, 1990. Breukelen in de Tweede Wereldoorlog. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 5, nr. 2, blz. 41 - 48.
- 4 Gesprek op 7.2.1995 met de heer Adrianus Prins, geb. Breukelen-Nijenrode 9.1.1922.
- 5 C.P.K. (Kees Klap), 1955. Breukelen in oorlogstijd; blz. 2, 7 en 8 van "Herdenking Bevrijding 1945 - 1955, herdenkingscourant voor Breukelen". Uitgave Oranjevereniging Breukelen / Drukkerij G. van Dijk, Breukelen.
- 6 Cornelis Prins, geb. Ruwiel 11.11.1890.
- 7 Gesprek op 9.12.1994 met mevrouw M.A. Jütte-van Schaik, geb. Maarssen 5.12.1912. Haar echtgenoot was Josef Heinrich Jütte, geb. Maarssen 7.12.1911, overl. Breukelen 29.6.1983, onderwijzer aan de R.K. lagere school, later directeur van de Willibrordus-school te Breukelen.
- 8 Schriftelijke herinneringen H.J. Schröder, geb. Breukelen-Nijenrode 3.8.1929, overl. aldaar 6.4.1991, wiens vader de telefoonverbindingen had gelegd en door burgemeester Röell was aangewezen om vrijwillig en bij toerbeurt met twee man dienst te doen op de radioluisterpost. Schröder beëindigde zijn stuk, dat zich in het archief van de Historische Kring Breukelen bevindt, met: "Toen de Moffen op 16 mei binnentrokken moest er van onze overbezorgde burgervader nog steeds geluisterd en gekeken worden. Na een paar dagen werd het zinloze waarschijnlijk ingezien. Het geheel werd tijdelijk opgeheven en is, zover ik weet, nooit meer in functie geweest."
- 9 De Burgerwacht of Bijzondere Vrijwillige Landstorm was in november 1918 ontstaan, toen het Tweede-Kamerlid Mr. P.J. Troelstra wilde aansluiten bij de revolutie in Duitsland en de Nederlandse arbeiders opriep de macht in het land over te nemen. Gezagsgetrouwe burgers hebben toen op tal van plaatsen burgerwachten gevormd om een socialistische staatsgreep te voorkomen. Dat gebeurde zo massaal dat de revolutie niet doorging en Troelstra moest toegeven dat hij zich vergist had. De minister van Binnenlandse Zaken informeerde via de Commissarissen der Koningin op 31 december 1918 bij de burgemeesters of in hun gemeente een burgerwacht was opgericht en zo niet, of dat naar hun oordeel "mogelijk en wenschelijk zoude zijn". In de brief, die ook in Breukelen bewaard is, stond "dat het lidmaatschap van een dergelijk korps uitsluitend moet openstaan voor personen, wier betrouwbaarheid boven allen twijfel is verheven". Omstreeks 1920 werden de Burgerwachten een onderdeel van de Landstorm, die door afgezwaaide dienstplichtigen werd bemand. Deze regionale eenheden moesten in oorlogstijd openbare gebouwen, nutsbedrijven en dergelijke bewaken. De leden kregen een geweer en een donkergroen uniform dat in model afweek van het veldgrijs van het Nederlandse leger.
- 10 Mevrouw M. van Gent-Bouman te Heemstede. Zij schonk in 1993 de Historische Kring Breukelen ook een lauwerkrans die de groep bij een mars te Loenen verworven had en

- enkele medailles voor eerste prijzen bij schietwedstrijden in 1931, 1933 en 1934.
- 11 Gesprekken op 5.1.1988 en 25.2.1995 met H.A. Ekhart, geb. Amsterdam 2.12.1909.
 - 12 Gesprek op 3.3.1995 met Michiel van Muiswinkel, geb. Breukelen-Nijenrode 28.5.1914 en zijn echtgenote Neeltje Herrebout, geb. 20.6.1915.
 - 13 In het archief van de Historische Kring Breukelen bevindt zich de "Lijst van door de Deutsche autoriteiten medegenomen wapenen op 26 Juni 1940", die door de Obertruppführer Emil Behnke voor ontvangst getekend is.
 - 14 Het Bevolkingsregister vermeldt: Dirk Slotboom, geb. Breukelen-Nijenrode 9.9.1915, overl. Dubbeldam 10.5.1940; hij huwde op 27.9.1935 te Breukelen-Nijenrode met Maria Lekkerkerker, geb. Vreeland 23.3.1915. Hun zoon Wouter Cornelis werd op 20.1.1936 geboren. Het gezin woonde toen Straatweg 304 te Breukelen-St. Pieters. In eerdere publicaties (zie noot 3 en 5) is de verkeerde naam W.J. Slotboom vermeld.
 - 15 Gesprek op 16.11.1993 met Gijsbert Wilhelmus van Zijl, geb. Vinkeveen 10.7.1906, die in 1937 als sluiswachter op de Vliegende Kraai kwam.
 - 16 De grootouders van Jütte waren afkomstig uit Duitsland en vestigden zich begin 19de eeuw in Maarssen. Daar dreven ze een textielhandel. Ze kregen al spoedig de Nederlandse nationaliteit.
 - 17 Gesprek op 22.2.1995 met W.H. van der Grift, geb. Breukelen-Nijenrode 1.7.1925.
 - 18 Het Bevolkingsregister Breukelen-Nijenrode vermeldt: Simon van Zuiden, geb. Hoo-geveen 5.7.1888, keurmeester, kerkelijke gezindte N.I. (= Nederlands Israëlitisch), gehuwd met Sara Rozevelt, geb. Groningen 23.2.1891; komen in maart 1934 uit Den Haag op Korenpad 42 en verhuizen op 20.12.1938 naar Stationsweg 39. Op hun gezinskaart van 1941 staat bovendien: J. (= jood); persoonsbewijs uitgereikt 16.9.1941, nr. 2442; vertrekken 4.9.1942 naar Amsterdam, 1e Leliedwarsstraat 7 IIc, daarna Kromme Waalstraat 9.I. Op 3.12.1942 is blijkens een brief van burgemeester Röell hun inboedel op de zolder van hun huis aan de Stationsweg opgeslagen en de toegangsdeur verzegeld.
 - 19 Gemeente Breukelen-Nijenrode, Nieuw archief, inv. nr. 445, maatregelen tegen joden 1941 - 1945.
 - 20 Gesprek op 6.3.1995 met Auke Folkerts Kzn, geb. Lollum 26.5.1925, gehuwd met Petronella van Doornik, geb. Schiebroek 25.9.1932.
 - 21 Jhr. Mr. H.H. Röell, geb. Baarn 16.5.1899, werd op 25.3.1930 benoemd tot burgemeester van Breukelen-Nijenrode en van Breukelen-St. Pieters. Uit de Raadsnotulen van de Gemeente Breukelen-Nijenrode blijkt dat de gemeenteraad op 28.8.1941 ontbonden is "op grond van de 8e verordening van de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied". De notulen van deze vergadering zijn op 30.12.1941 vastgesteld door de burgemeester, "waarnemende de taak van den gemeenteraad" en ondertekend door Jhr. Röell en de secretaris Mr. H.C.L. van Ginkel. Helaas zijn in het gemeentearchief geen stukken te vinden over het ziekteverlof of ontslag van de burgemeester en de benoeming van zijn opvolger. Het "dossier Röell 1930 - 1951" (Gemeente Breukelen-Nijenrode, Nieuw archief, inv. nr. 418) is kennelijk na de oorlog geschoond.
 - 22 Jacob Molenkamp, geb. Vreeland 12.11.1884, overl. Breukelen 14.3.1980. Hij woonde na 1946 op Nieuw Hoogerlust, Straatweg 204. In het Nieuw archief van de Gemeente Breukelen-Nijenrode, inv. nr. 411, "dossiers van personeelsleden met de familienamen K-N", bevinden zich geen stukken over Molenkamp.
 - 23 Gesprek op 20.2.1995 met mevr. J.C. Labeur-Oranje, geb. Middelburg 21.10.1919.
 - 24 Gottlieb Friedrich Daniël Locher, geb. Waspik 3.1.1906, gehuwd met Petronella Oberman, geb. Vlissingen 16.2.1915, kwam op 21.12.1937 als Hervormd predikant met vrouw en dochttertje naar Breukelen, waar in 1938 en 1939 nog twee dochters werden geboren.
 - 25 J. Rutgers, 1988. Historie? Dat is gisteren. 5. Wereldoorlog II in Breukelen. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 3, nr. 2, blz. 55 - 59. Hij schrijft op blz. 58 dat dominee Logger (!) 27 onderduikers in de pastorie had, waaronder vijf joodse kinderen.
 - 26 Gesprek op 17.2.1995 met de heer J. Kruiswijk, geb. Breukelen-St. Pieters 19.6.1932.
 - 27 Het Bevolkingsregister van Breukelen-Nijenrode vermeldt: Reynier Josef van Calveen, ongehuwd, R.K., Herenstraat 39, geb. Soest 8.4.1917, overl. Bremen 17.9.1944 bij vliegerbombardement; het Bevolkingsregister van Breukelen-St. Pieters: Andries Pieter Lamme, ongehuwd, N.H., Herenweg 50, geb. Breukelen-St. Pieters 13.12.1922, overl. Wuppertal 28.3.1943, dubbele open long-tuberculose.
 - 28 Gesprek op 14.12.1989 met A. Smit, geb. Breukelen-St. Pieters 4.5.1911.
 - 29 Zijn vader was tuinman op Boom en Bosch en woonde in het koetshuis. De vrouw van de N.S.B.-gemeentebode die in het gemeentehuis woonde, probeerde op het station Breukelen er achter te komen in welke trein de familie Smit stapte, van wie ze vermoedde dat die hun zoon ging bezoeken.

- 30 Gesprek op 9.11.1993 met Petronella Johanna Verhagen-Miltenburg, geb. Breukelen-Nijenrode 9.1.1922.
- 31 In het Bevolkingsregister van Breukelen-Nijenrode staat: Christianus Josephus Weijmer, geb. Breukelen-Nijenrode 19.3.1903, R.K., ambtenaar distributiedienst, ongehuwd, adres Herenstraat 78, vertrekt 18.11.1946 naar Vleuten. Op het adres Herenstraat 78, een huis in de steeg van melkboer Mulder waar nu antiquariaat Van Kralingen gevestigd is, woonde hij bij zijn vader, de postbode C.J. Weijmer, geb. Zwolle 28.3.1873.
- 32 Het Bevolkingsregister van Breukelen-St. Pieters 1920 - 1940 vermeldt: Albert de Jong, geb. Sneek 18.3.1894, Geref.K., koopman in auto-onderdelen, gehuwd met Sytske Jongsmma, geb. Nieuwleusen 7.10.1895. Ze waren op 25.4.1938 uit Nieuwer Amstel gekomen, vestigden zich op Zandpad 43 en vertrokken op 30.11.1939 naar Loosdrecht, Zandpad nr. A 2 (= Weeresteyn). De heer G.W. van Zijl, sluiswachter op de Vliegende Kraai, heeft hem goed gekend en vertelde me: De Jong was welgesteld, bezat veel antiek en schilderingen, was zelf ook kunstschilder; in het begin van de oorlog was hij weduwnaar geworden; zijn buitenplaats zat vol met spooimensen en andere onderduikers; na de oorlog is hij naar Loenen verhuisd. Auke Folkerts Kzn vertelde me dat De Jong een niet onverdienstelijk kunstschilder was en in 1952 een hotel in Ter Horne bezat.
- 33 Gesprek op 2.3.1995 met mevrouw P. Stiling-Bosch, geb. Utrecht 1904.
- 34 Nel is direct na de oorlog met "Bob" getrouwd. Hij had een Portugees-Joodse vader en een Nederlandse moeder. Zijn ware naam was Barend Willem Reen. Twee dagen na zijn huwelijk werd hij in Kampen herkend en gearresteerd. Hij bleek een dubbel leven te hebben geleid, en contacten te hebben onderhouden met de Gestapo en met Willy Lages op Nijenrode. Pas na de geboorte van zijn eerste kind kwam hij vrij. In 1951 vertrok hij naar Portugal. Na hun echtscheiding hertrouwde Nel in 1956 met de heer J.A. Verhagen.
- 35 Dirk Kruiswijk, geb. Vinkeveen 10.12.1905, overl. Wezep 9.2.1945, timmerman, Engel de Ruyterstaat 25, gehuwd met Hendrika Hoogendoorn, geb. Loenersloot 28.10.1905, overl. Breukelen 10.3.1991. Dirk groeide op in een daggeldersgezin in Oukoop, bezocht de lagere school in Nieuwer Ter Aa en werd daar timmerman. In de crisisjaren werkte hij bij verschillende bazen, onder andere bij Hulsman in Nieuwer Ter Aa, De Heul in Maarssen en De Bruin in Breukelen. Tijdens de mobilisatie was hij in Leiden gelegerd, waar veel militairen van zijn onderdeel zijn gesneuveld bij het vliegveld Valkenburg. Dirk moest de kruisen maken die op hun graven kwamen te staan, en dat heeft hem erg aangegrepen. In vroegere beschrijvingen van de oorlogsjaren in Breukelen (zie noot 3 en 5) heeft Kruiswijk ten onrechte de voorletter P gekregen en zou hij in Twello zijn omgekomen.
- 36 In de overlijdensakten nr. 19 en 20 van Breukelen-St. Pieters d.d. 26.10.1944 staat, dat Huibert den Ouden, oud 54 jaren, hoofd-wachtmeester der marechaussee wonende te Breukelen-Nijenrode, voor de ambtenaar van de burgerlijke stand G.L.A. van Zutphen verklaarde, dat hij op 24.10.1944 te 9.30 uur in die gemeente overleden had bevonden twee onbekende manspersonen naar schatting 30 en 35 jaar oud, waarvan de aangever de nadere gegevens niet bekend zijn. Met rode inkt is op 21.9.1946 in de marge van deze akten bijgeschreven, dat bij beschikking van de arrondissementsrechtbank van 25.7.1946 de akten zijn verbeterd met de namen van de slachtoffers. De jongste was een in 1917 te Ginneken geboren eerste luitenant der marechaussee, de ander een in 1915 te Arnhem geboren opperwachtmeester der marechaussee, beiden gewoond hebbende in Arnhem.
- 37 Hendrik Anthonie Quint, geb. Utrecht 2.3.1900, woonde Eendrachtlaan 3; hij was de langste politieagent in Breukelen en werd daarom "psalm 119" genoemd.
- 38 Willem Melder, geb. Utrecht 20.4.1901, woonde Stationsweg 45 en was onderwijzer aan de Hervormde lagere school "Een School met den Bijbel". Zie J. van Muiswinkel, 1973. Breukelen en Nieuwer Ter Aa, oude prenten en prentkaarten vertellen verder. Repro-Holland, Alphen aan den Rijn, blz. 103.
- 39 Willem Cornelis Smink, geb. Breukelen-Nijenrode 21.10.1919, overl. Oude Mirdum 28.11.1974, woonde Eendrachtlaan 7 en was getrouwd met Hilletje Folkerts, geb. Harlingen 18.7.1920, overl. Oude Mirdum 20.6.1992.
- 40 Gesprek op 27.2.1995 met Gerrit Wichert Aalt Smink, geb. Breukelen-Nijenrode 8.4.1927.
- 41 Gesprek op 25.1.1995 met mevr. H. Burggraaf-Folkerts, geb. Harlingen 25.11.1918.
- 42 Zie W. Smits, 1990. Groep Albrecht in de Vechtstreek tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 5, nr. 2, blz. 54 - 61, in het bijzonder blz. 56 en 60. In 1943 lag er 250 man Grüne Polizei, in 1944 waren er 100 militairen van verschillende legeronderdelen en 150 van het Herman Göring Regiment.

- 43 Gesprek op 9.3.1995 met J.G. Schilder, geb. Breukelen-Nijenrode 20.10.1926.
- 44 Telefoongesprek op 22.2.1995 met de heer C. Blom, geb. Abcoude 1914, die in 1943 ambtenaar was geworden op de afdeling financiën van het gemeentehuis. Gerrit Leendert Adriaan van Zutphen, geb. Breukelen-Nijenrode 11.12.1908, was ongehuwd en woonde bij zijn moeder op Stationsweg 47. W.K. Bloemhof, geb. Noordbroek 22.5.1896, woonde met zijn gezin op Straatweg 77.
- 45 Teunis de Koekoek, geb. Haarlemmermeer 10.7.1880, gemeenteveldwachter, sinds 15.3.1915 conciërge van het gemeentehuis en vanaf 15.7.1943 gemeentebode; geschorst op 28.9.1945 en later met ingang van die datum oneervol ontslagen, dus met verlies van pensioenrechten (Gemeente Breukelen-Nijenrode, Nieuw archief, inv. nr. 411, personeelsleden 1933 - 1940).
- 46 Pieter Casper Kroon, geb. Maarsseveen 7.7.1908, was een zoon van Tijmen Kroon die van 1917 tot 1940 op Buitendorp, Markt 8 te Breukelen, had gewoond. Piet Kroon woonde Straatweg 99, later in zijn nieuwgebouwde huis Straatweg 41.
- 47 Politieaanman Johannes (Hans) de Noo (geb. Poederoijen 16.10.1910) woonde op Straatweg 182, naast Klaas Folkerts. Hij was een van twee mannen die voor de illegale zendgroep regelmatig de geheime zender vervoerde. Hij had twee dochttertjes in huis van een verzetsstrijder op wiens hoofd een prijs was gesteld en die zelf was ondergedoken bij jacht-opziener Antonius Wennekens op Huntum.
- 48 Jan Cornelis Wisse, geb. Almkerk 5.8.1910, overl. Breukelen 7.9.1987, onderwijzer aan de Gereformeerde school in de Herenstraat en sinds 1946 aan de Christelijke ULO te Breukelen, later Chr. MAVO, waarvan hij enkele jaren voor zijn pensionering directeur werd. Gesprek op 21.2.1995 met zijn weduwe mevr. T.S. Wisse-Notting, geb. Meerkerk 11.8.1912.
- 49 Zie J.C. Wisse, 1945. Rondom de jaren 1940 - 1945. Uitgave G. van Dijk, Breukelen, blz. 7 en 8 onder het kopje "Verzet". Zie ook Herdenkingskrant 1940 - 1945, Uitgave Oranjevereniging Breukelen, april 1985, blz. 9, 1ste kolom, alinea 3: "In augustus 1942 liep het voor enkele verzetsmensen in Breukelen fout door een inval van de SD op een contactadres in Utrecht, waarheen enkele Joodse meisjes hadden moeten worden doorgestuurd. De namen en adressen van vier Breukelaren die in het verzet zaten, werden daardoor bekend. Twee konden er onderduiken, twee anderen werden gearresteerd. Na een langdurige gevangenschap werden zij in de loop van 1943 vrijgelaten, dankzij het pleiten door een handige advocaat". Zie ook A.A. Mantel en H.J. van Es, 1995. Het protestants-christelijk onderwijs in Breukelen en de Tweede Wereldoorlog. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10, nr. 2, blz. 93 - 101.
- 50 Herdenkingskrant 1940 - 1945, blz. 9 onder de kop "Gijzelaars".
- 51 Dr. K. de Snoo schreef in zijn artikel "Oorlog - bezetting - bevrijding" in de herdenkingscourant voor Breukelen van 1955: "Om middernacht ging de nachtbl. Bevalling op de Eendrachtlaan. De kraampa en ik zullen die nachtelijke tocht door ons dorp, begeleid door een aantal gewapende Armenen niet licht vergeten. De volgende dag openlijke feestvreugde. Het hijsen van mijn vlag en de ruzie die daardoor ontstond met de Duitsers, maar de vlag bleef wapperen en het gehele dorp vlagde mee."
- 52 Leendert Oranje, geb. Haarlemmermeer 6.7.1924, voltooide na de oorlog zijn rechtenstudie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en ging op het Ministerie van Justitie werken, waar hij in 1987 als secretaris-generaal gepensioneerd is.
- 53 Cornelis Hennipman, geb. Nigtevecht 22.5.1911, overl. Breukelen 3.4.1980, was huis schilder, later gemeentebode te Nigtevecht. Via de Bijzondere Vrijwillige Landstorm kwam hij in het verzet terecht. Na de oorlog is hij in Breukelen gaan werken en daar in 1950 met zijn gezin komen wonen. Hij werd magazijnchef bij Hazemeijer.
- 54 Gesprek op 9.3.1995 met de heer en mevrouw L. Blonk-Pfeiffer te Breukelen.
- 55 De publikaties over de bevrijding van Breukelen zwijgen hierover. Kees Klap (noot 5) schreef, dat de Canadezen pas op dinsdag 8 mei in Breukelen kwamen, Postma (noot 56) dat de Engelsen op 8 mei kasteel Nijenrode binnentrokken.
- 56 E.J.B. Postma, 1955. Nijenrode tijdens oorlog en bevrijding; blz. 8 van "Herdenking Bevrijding 1945 - 1955, herdenkingscourant voor Breukelen".
- 57 Gesprek op 18.12.1989 met mevr. A.C. van Stam, geb. Breukelen-Nijenrode 1903.